

014 чыл-
ың тер-
иннери

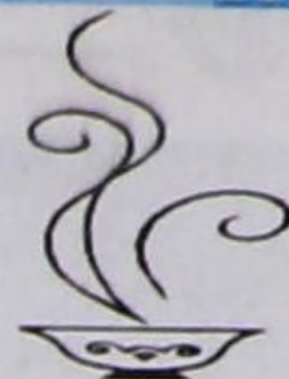
Салым-
чаянныг
аныяктарга

Сайын-
Белек
девиң тур!

Харда
чагаа

160 (18587)

25 чылдың
уст 31-де үнүп эгелээн

http://shyn.ru

yntuva@mail.ru
yntuva@yandex.ru

дар өртээ хостуг

ШЫН

НИИТИЛЕЛ-ПОЛИТИКТИГ СОЛУН

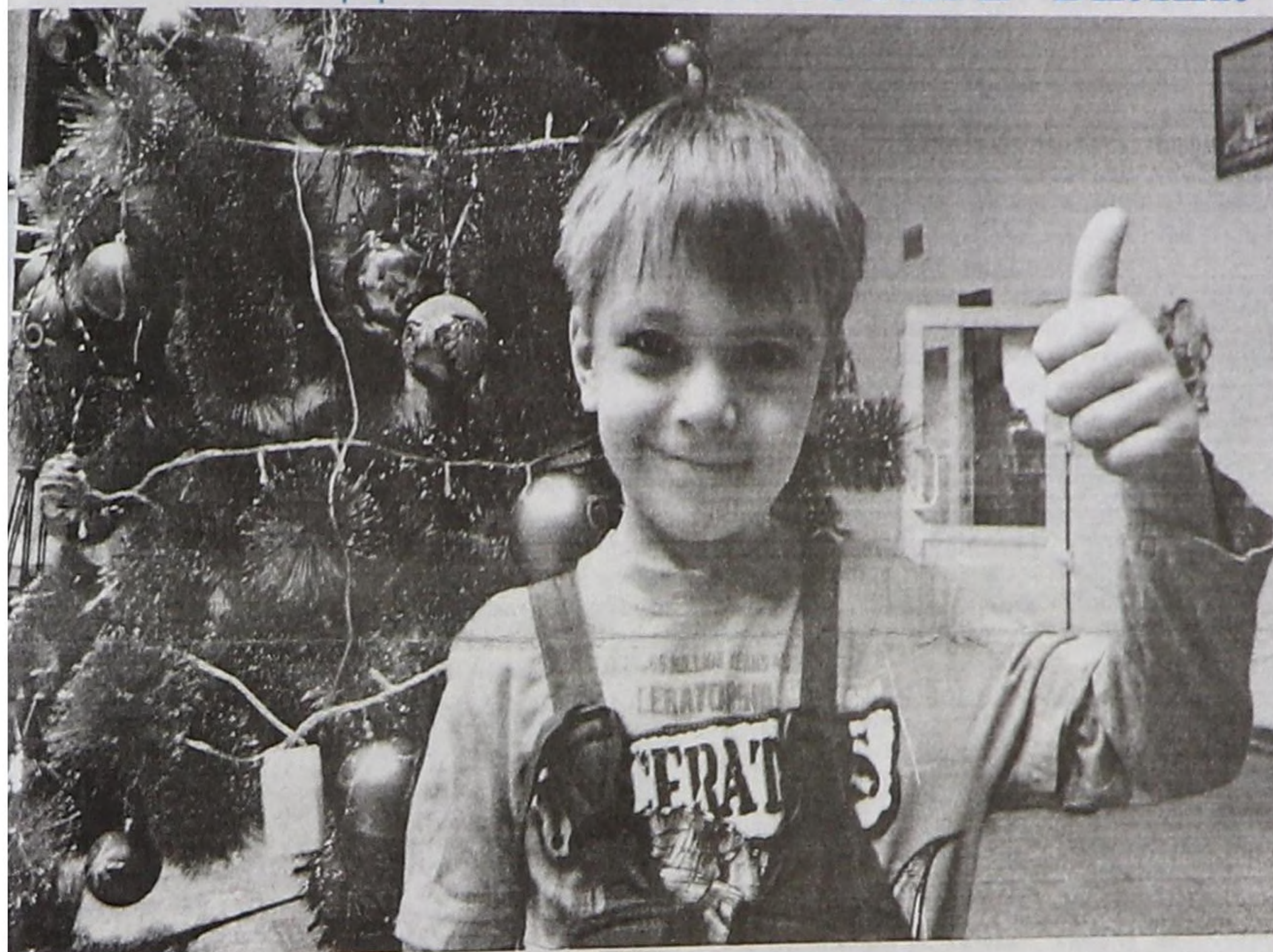
2014
чылдың

декабрь

30

вторник

ЧАА ЧЫЛДА УРУГ БҮРҮЗҮНГЕ БЕЛЕК

Декабрь 26-да «Найысылал» арт-өпке ТР-нің Күш-ажыл болгаш социал политика яамызы Чаа чылдың илказын эрттирген. Аңаа ажилдакчыларның ажы-төлүндөн аңгыда, Украинадан бичии 4 харлыг Мирослав Узденевту база чалаан.

Уругларның кеткен хептеринин янызын чүү дээр: чөлээш өңнерлиг, янзы-бүрү кылаңнааштар ажыглап тур-

гаш даараан бир-ле тускай маскарад хептиг, чок-ла болза, бир амытан, азы бир тоол маадыры дээш-ле баар. ТР-нің күш-ажыл болгаш социал политика сайыдының оралакчызы Елена Саая уругларга болгаш чыылганнарга Чаа чылдың байырын чедирген.

Амгы үеде Мирославтың авазы, аказы, кырган-авазы Кызылдың хоочуннар бажың-интернадында чурттап

турар. Чаа чылда Мирослав Кызылдың 5 дугаар уруглар сады барып эгелээрин улуг өөрүшкү-биле ооң авазы Алина Полетаева чугаалады. Бичии Мирослав уруглар-биле кады каас-чараш «хептиг» Шиви долгандыр ырлажып, аажок солун үени эрттирген. Соок-Ирейниң холундан белек алыры чаштарга уттундурбас болушкун дээрзи билдингир.

Шончалай ХОВАЛЫГ.

КУЛЬТУРА БАЖЫҢНАРЫН ТРАНСПОРТ-БИЛЕ

Декабрь 27-де, субботада, Тываның хары угда 16 культура албан чери чаа машиналарны алган. Тываның Баштыңы Шолбан Кара-оолдун кожууннарның болгаш сумуларның культура бажыңнарының удуртукчулары-биле езу барымдаалаваан ужуражылгазы дүлгүрлер тыпсырының езулалын мурнай эрткен. Культура ажилдакчыларының Президентинин шийтпирлерин күүседире-биле холбашкан ажылчын талаларын, ол ышкаш ап турар техниказынга камныг хамаарылгазының эргежок чугулазын болгаш квалификациялыг чолаачыларны шилирин база көдээ культура албан черлеринин ажил-чорудулгазын идеп-кейжидерин ужуражылганың киржикчилери чугаалажып эрттирген. Россияның Президентизи Владимир Путинниң удуртулгазы-биле Москвага декабрь 24-те болган Күрүне Чөвүлелиниң болгаш Культура болгаш уран чүүл талазы-биле Президентинин чанында Чөвүлелдин ниити хуралында киржилгезинден бодунун сактышкыннары-биле

Шолбан Кара-оол үлешкен.

Республиканың Баштыңы Россия биле Тываның демнежилгезинин база Кызыл хоорайның тургустунганының 100 чылдаанынга тураскааткан хемчеглерге идепкейлиг киржилгези дээш көдээ суурларда культура ажилдакчыларынга четтиргенин илереткеш, суурларга хостуг үелерде культураның янзы-бүрү хевирлерин идепкейлиг сайзырадырынче оларны кыйгырган.

2014 чылда Россия Федерациязының Культура яамызының болгаш Тываның Чазааның аразында чөпшээрелгеге дүүштүр транспорт садып алыры-биле республикага 9 миллион 267 муң рубльду аңгылаан. Ол акша-хөреңги-биле УАЗ-2206 марканы 16 машиназы садып алдырган. Ол дээрже шупту кожууннарның культура бажыңнары ам автотранспорт-биле 100 хуу хандыртынганын илередип турары ол.

Тыва Республиканың
Күрүне чөвүлелинде

БИЛДИНМЕС ЧҮҮЛДЕР БАР

Дүүн, декабрь 29-та, Тыва Республиканың Күрүне чөвүлелиниң хуралы болган.

Ону Тываның Баштыңы Шолбан Кара-оол башкарып эрттирген. Аңаа чугаалашкан кол айтырыг — Тыва Республиканың муниципалдыг тургузгаларының инвестиция паспорттарын ажилдап кылыры. «Инвестиция паспорттары дээрже республиканың, кожууннарның болгаш сумуларның хөгжүлдесинче акша-хөреңгини хаара тударының эң-не кол документилери-дир. Оларны чүү хире билдилиг тургузуп алырындан удуртукчуларның ажылының чедимчелии хамааржыр» — деп, Тываның Баштыңы сайгарып чугаалажыр айтырыгның кол угланышкынын дораан тодараткан.

ТР-нің экономика сайыдының албан-хүлээлгезин күүседип турар Елена Каратаеваның, ТР-нің көдээ ажил-агый сайыды Сергей Огневтиң Тыва Республиканың Күрүне чөвүлелиниң хуралында илеткелдеринден болгаш сөс алган чамдык удуртукчуларның чугааларындан бо чаа ажилда ам дээрзине билдинмес чүүлдер эвээш эвес дээрзи билдинген. Инвесторларның акша-хөреңгизин каяа, канчаар хаара тудуп болур талазы-биле саналдар бар-даа болза, инвестиция паспорттарын херек кырында ажилдап кылганы муниципалдыг тургузгаларның удуртукчуларының дыңнадыгларындан шоолуг-ла тодаргай эвес болган.

Тыва Республиканың Чазааның, Экономика яамызының, ТКУ-нуң инновациялар эргелелинде муниципалдыг тургузгаларның инвестиция паспорттарын канчаар ажилдап кылырының дугайында арга-сүмелерни ажыглап, муниципалдыг тургузгаларның инвестиция паспорттарын ажилдап кылып, оларны 2015 чылдың март айда чугаалажып көөр деп Тыва Республиканың Күрүне чөвүлелиниң хуралында шийтпирлээн.

Полицияның участок төлээлеринге, өскүс уругларга чуртталга бажыңнарының тудуун база чугаалажып көргөн.

«Шынның» корр.

ның демнежилгезинин 100 чылының демдээ-биле эрткен.

Юбилейниң байырлалыга белеткелдин үш чылы бистиң амыдыралывыска онзагай, ханы утка-шынарны кириген. Юбилей бистиң чаңгыс чер-чурттууларывыстың эң эки шынарларын көргүскен, төрзүн республиказының боттук төөгүзү-биле таныжар арганы тывыспышаан, Тываның бүгү салгалдарын доннаштырган. Бистиң байырлалывыска хөй санның аалчыларның, хамыктың мурнунда Россияның Президентизинин киришкени Ада-чурттуң ниити төөгүдүг оруунга аныяк республиканың салыышкынын бедии-биле унелеп турар улуг чуртка хамаарылгалывысты онзагайы-биле медеп билир арганы биске тургускан.

Бистиң юбилейивистин кол түңнели — ооң каттыштырыкчы улуг күштүг болганы.

Юбилейниң идеязы Тывага чарлаттыган Орус дылдың, националдар аразынга харылзааның, найыралдың болгаш бот-боттарын билчиринин дылының чылынга дүүшкөк болган.

Юбилейге белеткенип тура, эки болгаш шудургу ажылдап шыдаар бис дээрзин бадыйкалыыс. Салдыган бүгү сорулгалар күүсеттинген. Күчүлүг Енисейниң эрии болгаш Национал парк, Улусчу чогадылга бажыңы болгаш хөгжүм-шии театры, Национал музей, найысылалдың төп скверлери болгаш

Эргим чаңгыс чер-чурттууларым! Тываның хөй националдыг чурттакчылары!

кудумчулары чаарттыган. Чурттуң Президентизинден болгаш Камгалал яамызындан улуг белек Президентинин кадет училищези болган.

Тываның демдээ—Азия төвү делегей деңнелдиг архитектура-скульптура комплекзи болуп, чаа овурухевирлиг аларган.

Ажыл-иш чүгле юбилейниң объектилеринге хайныкпайн турган. Үлетпүр болгаш көдээ ажыл-агый бүдүрүлгезин өстүрерин уламчылап, уруглар садтарын болгаш школаларны, спорт залдарын болгаш шөлчүгөштерни, хөй квартиралыг бажыңарны, кудумчуларны болгаш оруктарны тударын боттандырып, «Чаңгыс суур—чаңгыс бүдүрүлгө» деп губернатор төлөвилелинге дүүштүр чаа-чаа бүдүрүлгелерни ажыдып турган бис. Бистиң чаңгыс чер-чурттууус, Россияның Маадыры Сергей Күжүгетович Шойгунун эгелээшкенин езугаар Чадаанада туттунуп турар күш-культура-кадыкшылга комплекзин ажылгалче дужаарыга белең.

63 муң ажыг кижиле «Тыва—арыг-шеверниң болгаш корум-чурумунун девискээри» деп конкурска киришкен.

Эргим чаңгыс чер-чурттууларым! Төрзүн булуңунарның чаагай чоруунга эки ажылдааныңар дээш чүректин хаңызындан «Четтирдим!» деп чугаалаарын чөпшээрер көрүңер. Тыва бодунуң чаа чүс чыл төөгүзүнче аныяксаан болгаш чаарттынып кирген.

Эртип турар чылда силерниң кижиле бүрүзүнүң шудургу күш-ажылыңарның ачызында келир үениң быжыг таваа салдыган. Келир үеже угланган күзелдерниң канчаар бүдери чүгле силерден хамааржыр.

Юбилейге белеткел бистиң республикага эргежок чугула дыка хөй эгелээшкенин аңгы-аңгы адырларга болдурган. Федералдыг М-54 орукту барыын угланышкының өскерттиринин дугайында айтырыгны Россияның Транспорт яамызы чогулгалыг шийтирилээн. Хандагайты эрттирилге пунктузунга делегей чергелиг эрге байдалды тыпсырының айтырыы шийтирилетинип эгелээн. Кызыл аэропортун болгаш ужудушкун шөлүн

чаартып кылырының төлөвилели улуг күштү алган. Кызыл—Курагино демир-орунун хөй миллиард өртектиг төлөвилели катап эгелээн. Шагаан-Арыг болгаш Ак-Довурак хоорайларда котельнаяларны чаартып турар. Амгы үеде Россияның Чазаанда республиканың социал-экономиктиг сайзыралының комплекстиг планын сайгарып турар.

Бодунуң төөгүзүнүң чаа чүс чылынче кирип тура, юбилейниң тургузукчу энергиязын камгалап арттыра-ры, тодаргай ажыл-херектерге бир дем-биле кирери эргежок чугула. Ниитилелдин каттыжышкыны болгаш политиктиг турум чорук эргежок чугула.

Чурттуң хөгжүлдезинин кол-кол угланышкынына-рын Россияның Президентизинин Айыткалында тодаргай кириген.

2015 чыл бүгү чуртка экономиктиг, социал болгаш политиктиг шылгалдалар-биле бөдүүн эвес болур дээрзин эки билип турар бис. Ол шылгалдага төлөптиг харыы бистиң сырый каттыжышкынывыс, Төрзүн чуртка ынакшыл, күженишкенин мөөңнээри, турум болгаш дээштиг күш-ажыл дээрзин база билип турар бис.

Күрүне Баштыңының салган сорулгазы чедиш-кинниг күүсеттинер дээрзинге бүзүрээр мен. Ооң барымдаазы—боттарывыстың күжүвүске бистиң бүзүреливис, адаларывыстың болгаш кырган-адаларывыстың чагылгарыга харысалгавыс болгаш келир салгалдың мурнунга хүлээлгевис болур.

Келир үеже бүзүрел-биле көрээлинер. Бүгү чүүлдер бистен хамааржыр деп дидими-биле чугаалап болур. 2015 чыл Улуг Тиилелгениң чылы болгай. Ол чыл бистиң хөй националдыг республикавыстың чурттакчы бүрүзүнге дидим планнарның болгаш чырык күзелдерниң боттанышкынының чылы болзун.

Силерге аас-кежин, тайбыңны, чаагай чүүлдерни болгаш бүгү-ле экини күзедим!

Чаа чыл-биле, эргим өңүктөр!

Тыва Республиканың Баштыңы Ш. КАРА-ООЛ.

Тыва Республиканың хүндүлүг чурттакчылары! Эргим чаңгыс чер-чурттууларым!

Тыва Республиканың Дээди Хуралының (парламентизинин) өмүнээзинден болгаш бодунуң хуумдан силерге үнүп орап 2015 чыл-биле байыр чедирип тур мен!

Чаа чыл — бистиң кижиле бүрүзүңе онзагай байырлал. Бодувустуң хуу амыдыралывыска чогулгалыг өскерлиш-киннерни, төрзүн республикавыстың болгаш ниити Россияның бүзүрелдиг сайзыралын ооң-биле холбаштырып турар бис.

Юбилейлиг чылда Тыва хары угда үш улуг байырлалды — Тываны (Урянхай крайны) Россияның хайгааралыга алганының 100 чылын, бодунуң найысылалы — Кызыл хоорайның үндезилеп тургустунганының 100 чылын болгаш Россия Федерациязының составында Тыва Арат Республиканың эки

тура-биле каттышканының 70 чылын демдеглээн. Эртип турар чылда Тываның чаагай чоруу дээш эки ажылдаан бүгү кижилерге, моон соңгаар-даа ооң хөгжүлдезинге киржиринге белең ишчилерге өөрүп четтиришкени илере-дири күзенчиг. Ооң түңнели көскү-дүр. Регионда чаа-чаа школалар, уруглар садтары, спорт тудуглары көстүп келген, он-он километр автомобиль оруктары септеттинген. Тываның найысылалы чаартынган — ында дыштаныр болгаш хөглээр черлер көвүдээн.

Ындыг ажыл муниципалдыг бүгү кожууннарга, Кызыл хоорайга уламчылаар. Турисчи объектилерни сайзырадыр талазы-биле улуг базымнар кылдынган — «Азияның төвү» чаа тураскаал, «Хааннар аңнаашкыны» скульптурлуг ансамбль, «Тыва арбат» дижи кудумчу. Бо бүгү чүүлдер регион шапкын хөгжүп турар дээрзинге бистиң бүзүреливисти болдурар.

Үнүп орап чыл биске чаа-чаа перспективаларын ажыдар, ол дээрге чаа-чаа сорулгаларны тыптып кээри-дир. Өөредилгениң, кадык камгалалының, культураның шынарын бедидери, чуртталга бажыңарының тудуу бүдүрүлгө адыры-биле каттай Тыва Республиканың удуртулганың политиказының мурнады шийтирилээр айтырыглары болуп артар. Бистиң сорулгавыс—хамаатыларның

амыдыралының деңнели бедизин дээш Тываның бодунуң туружун күштелдирерин чедип алыры болур. Ону чүгле бир демниг, шудургу күш-ажыл-биле чедип ап болур. Ону шыдаар бис дээрзинге бүзүрээр бис. Ындыг бүзүрелдин барымдаазы республиканың чурттакчыларының бедик мергежилди болгаш ажылгыр чоруу.

2014 чыл политика талазы-биле бачым-чымыш чыл болган. Хамаатылар Тыва Республиканың парламентизинин чаа составын болгаш республиканың кожууннарында төлээлекчи органның депутатын соңгуп алганнар. Бистиң чаңгыс чер-чурттууларывыстың хамааты идепкейлиг чоруун манап турар бис.

Чаа чыл бистиң Тывавыстың чурттакчыларының амыдыралының деңнелин бедидеринин, өг-бүлени болгаш мөзү-шынарның үнелиг чүүлдерин быжыглаарының чылы болурун сеткиливис ханызындан күзедивис. Бистиң республикавыска, бүгү чуртка ниитизи-биле чаагай чүүлдерни болгаш тургузушкунуң чылы болзун. Өг-бүлө бүрүзүңе чаагай чүүлдер аас-кежи болгаш ынакшыл, өөрүшкү болгаш бот-боттарыңа билчишкенин турар болзун!

Чаа чыл-биле Тыва Республиканың Дээди Хуралының (парламентизинин) Даргазы К. ДАВАА.

Эргим сибирьжилер!

Үнүп орап Чаа чыл-биле силерге сеткилим ханызындан байыр чедирип тур мен!

Эртип турар чылдың сөөлү хонуктарында эң чугула болушкуннарны кезээде сактыр болгаш түңнелдерни үндүрер бис. 2014 чыл бөдүүн эвес болган, геополитиктиг халдаашкынарга бистиң чуртувус төлөптиг харылап, бодунуң хамаатыларының эрге-ажыктарын быжык-биле камгалап шыдаан. Россия XXII кышкы Олимпий оюннарын эрттирген, чаалап алган медальдарның талазы-биле эң чедишкенин болган бис, Сибирьниң федералдыг округунун спортчулары ниити команда тиелелгезинге улуг салышкынны кириген.

Сибирьниң регионнарыга бо үе шылгалданың чылы болган. Бергелер турза-даа, үлетпүр бүдүрүлгези өзүп, социал болгаш транспорт инфраструкту-

разының объектилери туттунуп, инвестиция төлөвилелдери күүсеттинип турган. Чедип алдыган бүгү чүүлдер дээрге силерниң идепкейлиг киржилгелер-дир.

2015 чылда Ада-чурттуң Улуг дайыныга Тиилелгениң 70 чылын демдеглээр бис. Сибирьжи дайынчыларның маадырлыг чоруктарын болгаш тылдың ишчилеринин эрес-шудургу ажыл-ижин кажан-даа утпас бис, бистиң тайбың келир үевис дээш амы-тынын бергеннер биске кажан-даа уттундурбас.

Эргим өңүктөр!

Чурттуң төөгүзү — ол дээрге бистиң кижиле бүрүзүнүң төөгүзү болгаш салым-хуузу-дур. Чаа чылдың дүнезинде өг-бүлевиске болгаш эштеривистин аразында Чаа чылды өөрүшкү-биле уткуурунга белеткенип тургаш, келир үедеги планнарывысты база тургузар бис. Силерниң идегелдериңер болгаш күзелдериңер бүдөр болзун, ажыл-херектериңерге чедишкенин турар болзун!

Ажы-төл кезээде кадык болгаш аас-кежиктиг болзун, өг-бүлө бүрүзү быжыг, бажын бүрүзүңе чөпшээрелдиге болгаш чаагай чүүлдер хөй болзун! Байырлал чырыткылыг, сагышка кезээде артар болгаш чаагай сеткилге бүргөткен болурун күзедим!

Чаа 2015 чыл-биле! Россия Федерациязының Президентизинин Сибирьнин федералдыг округунда Бүрүн эргелит төлээзи Н. РОГОЖИН.

Чылдың тергийннери

“Спортчу элита – 2014”

Тываның Баштыңы Ш.Кара-оол паралимпий оюннарының ча адарына чемпиону М.Оюнга база ооң тренери В.Тутатчиковка сертификаттарны тыпсып турары.

Улусчу чогаадылга ба-
ыңыңа декабрь 27-де
Спортчу элита» деп ба-
ырлал эрткен. Аңаа спорт-
ун янзы-бүрү хевирлеринге
лдаржаан олимпий, сурдо-
импий, паралимпий оюн-
нарның тергийннеринге,
ренерлерге, хоочуннар-
га олгаш спорттун хөгжүлде-
инге үлүг-хуузу киирген-
ерге күрүне шаңналдарын
ывыскаан. ТР-ниң Баштыңы
– Чазааның Даргазы Шол-
ан Кара-оолду сценаже
ашкарыкчылар чалапты.

“Спортчулар бодунуң чүт-
үлдүү-биле, бедик тура-со-
уу-биле бедик чедишкннер-
и чедип ап турар. Силер чон
турнунга, аныяк-өскенге үле-
ер-чижек болуп турар силер.
Ючи хоорайга паралимпий
юннарынга Россия медальдар
алазы-биле 1-ги черни ээлээ-
и дээрге маадырлыг чорук-
ур. Кадык кижилер олардан
өөренип, тиелелгеже чүткүлүн
үлегерге алып ужурулг бис.
Тывадан паралимпий оюннар-
ның чемпиону Михаил Оюнга
санчап чоргаарланмас бис.
Чылдан чылче спорт тудугла-

рын тудуп турарывыс дээр-
ге, келир үеже көрүжүвүс бол-
гаш аныяк-өскенге эки байдал-
дарны тургузуп турарывыстың
бадыткалы-дыр. Каа-Хем суур-
га улуг спорт комплекзин туд-
уп алып болзувусса, спортчу
чедишкннеривис база бир
бедик чадаже көдүрлүр дээр-
зинге бүзүрелим улуг. Спорт
оран-саваларының көвүдөп
турары – республиканың че-
дишкннериниң магадылалы.

Бүгү-россия чергелиг мар-
гылдааларны бедик деңнелдиг
эрттирип эгелей берген бис.
Бистиң алдар-аттыг спортчу-
ларывыс амыдыралдың мур-
нуку одуруунда, төлөптүг
үлегер-чижек болуп чорлар.
Силер ам-даа бедик чедиш-
кннерни чедип ап шыдаар
силер, бис силерге чоргаарла-
ныр бис. Кажан силер тиелек-
чи кылдыр үнүп келириңерге
чер-чуртунарның ыдык ыры
чаңгыланы бээрге, кайы хире
чоргааранчыг-дыр. Бистер ыш-
каш биче буурай чонга маадыр-
лар чугула херек, амгы үеде ол
маадырлар силер-дир силер.
Ынчангаш Чазактың өмүнээ-
зинден база бүгү тыва чоннун

мурнундан өөрүп четтиргеним
илеридип тур мен – деп, чылыг
сөстөр-биле Шолбан Кара-оол
байыр чедиргеш, күрүне шаң-
налдарын тывыскаан.

“Спортчу элита – 2014”:
«Олимпий оюннарның тергийн
спортчузу» – Саян Ондар,
Омак Сюрюн, «Олимпий эвес
оюннарның тергийн спортчузу» –
Эрес Кара-Сал, Сергек Оор-
жак, «Паралимпий хевириниң
тергийн спортчузу» – Руслан
Очур, «Сурдолимпий хевириниң
тергийн спортчузу» – Кү-
дерек Ондар, «Тергийн хоочун
спортчу» – Радислав Намажал,
«Олимпийжи бүзүрел» – Ба-
йыр Ондар, Солангы Донгак,
«Бүгү-делегейниң дайынчы
спортчу оюннарның бүзүрели» –
Антон Салчак, Валерий Ка-
ра-оол, «2014 чылдың тергийн
хүреш мөгелери» – Сайын-
Белек Түлүш, Эрес Кара-Сал,
Айдамир Монгуш, Ким Седен-
оол, Отчугаш Тежик, Айдың
Отчуржал, Алексей Монгуш,
Сылдыс Монгуш, «Аът чары-
жының тергийннери» – Айдыс
Монгуш, Айдыс Сат, Белек
Санчай, Аяс Хомушку, Мен-
ди Кужугет, Мерген Куулар.

«Тергийн спортчу федерация»
– ТР-ниң дзюдо федерация-
зы, ТР-ниң бут бөмбүүнүн фе-
дерациязы, «ТР-ниң тергийн
спортчу командазы» – элээди
уругларның чыынды «Ирбис»
командазы, ТКУ-нун волей-
бол талазы-биле эр чыынды
командазы. «Тергийн олимпий
оюннар тренери» – Хеймер
Ондар, «Тергийн олимпий эвес
оюннар тренери» – Мерген-
оол Монгуш, «Кадыкшылының
байдалы-биле арга-шинээ кы-
зыгаарлаттыг кижилерниң
тергийн тренери» – Артыш
Доржу, «Тергийн уруглар тре-
нери» Айдаш Самдан олар
болган. Олимпий, сурдолим-
пий, паралимпий оюннарның
тергийннерин, тренерлерни,
хоочуннарны аңгы-аңгы номи-
нацияларның тиелекчилерин
база шаңнап-мактаан. Байыр-
лыг кезээге Тываның Баш-
тыңы Шолбан Кара-оолдун
чаңгыс катап бээр акша шаң-
налдарының сертификаттарын
база кожууннарда тергийн
ажылдыг спорт школаларын,
тренер башкыларны шаңнаан.

Михаил Оюн, 2012 чылдың
паралимпий оюннарының ал-
дын медалының эдилекчизи:

– Бөгүн эрткен хемче-
ни дыка сонугурап, чүлдүг-
зүнүп, эки деп көрдүм. Шупту
спортчуларның хей-аады улам
көдүрлүп, чаа-чаа тиелелгелер-
же, чедишкннерже чүткүлү,
тура-соруу улам быжыгып
күштелген дээрзинге бүзүрээр
мен. Ылаңгыя школа назылыг
ажы-төлүвүстү хүндүткөп, шаң-
нап-мактап турар болзувусса,
олар янзы-бүрү спорт хевир-
леринге оон-даа кызымаккай
болуп, эки белеткенир. Мурну-
вуста маргылдаалар эңмежок,
оларга белеткенири – чоокку
үениң сорулгазы.

Валерий Кара-оол, Чигжоу
хоорайга болган делегей чер-
гелиг ушу чемпионадының хү-
лер медалының эдилекчизи:

– Шаңнал алганымга аажок
өөрүп тур мен. Алдар-аттыг
спортчулар-биле кады мындыг
бедик үнелелге төлөптүг бо-
луру меңээ чоргааранчыг-дыр.
Ушуга сонугурапды меңээ ачам
оттурган деп болур. Чүге дизе
бичи үелеримден эгелээш ол
мени аңаа өөредип эгелээн.
Ачам ушу база каратэге шыл-
гараан киж. Шаңналды ал-
ганым дээш тренерим Чойган
Самбылага база ачамга өөрүп
четтиргенимни илередип тур
мен.

Бо чылдың дургузунда тыва
спортчулар эвээш эвес алдын,
мөңгүн, хүлер медальдарны
чаалап алганнар. Олар сөөлгү
чылдарда Россия, Европа, де-
легей чергелиг маргылдаалар-
га элээн хөй алдын, мөңгүн
болгаш хүлер медальдарны
чаалап эккелген. 2011 чыл-
да – 187, 2012 чылда – 148,
2013 чылда – 214 медальды
төрээн Тывазыңа сөңнээн. А
2014 чылда түннелдери-биле
255 медальды, ооң иштинде
91 алдын, 64 мөңгүн болгаш
44 хүлер медальдарны хевис,
ринг болгаш татами кырынга
тыва кижиниң күш-дамырының

Ушуга делегей маргылдаа-
зының чемпиону
Чойгана САМБЫЛА.

Хостуг хүрешке делегейниң
хүлер медалының эдилекчи-
зи Кирилл БАГАЙ-ООЛ.

Хостуг хүрешке Россияның
мөңгүн медалының эдилек-
чизи Омак СЮРЮН.

сайзыралын, спорттун Тывада
бурунгаар хөгжүлдизин ба-
дыткап, бүзүрелдиг демиселге
чедип алган. Эрткен чылдар-
биле деңнээрге, 21 хуу хөй
медальдарны тыва спортчу-
лар эккелгени өөрүнчүг. Ты-
вада спорт ордуларның тудуу
уламчылап турар. Ооң эң улуу
найысылалга 7 муң киж. хары
угда кире бээр спортчу ком-
плекизи болур. Спортчулар
белеткээр тускай баазалыг,
эки түннелдерлиг спорттун
хевирлери дзюдо, сумо, ча
адары болгаш хостуг хүрешти
моон-даа соңгаар сайзырадып,
бурунгаар хөгжүдөр, чемпион-
нарны белеткээр сорулга база
салдыгган.

Шончалай ХОВАЛЫГ.
Альберт ХОМУШКУНУҢ
тырттырган чуруктары.

Кик-боксингге Европа
чемпиону
Сергек ООРЖАК.

«Олимпий эвес оюннар-
ның тергийн спортчузу»
Эрес КАРА-САЛ.

Сумога делегей чемпионады-
ның хүлер медалының эди-
лекчизи Андрей МОНГУШ.

ШЕРИГ КОМИССАРИАДЫНЫҢ 70 ЧЫЛЫ

Бо чылдың декабрь 25-те Кызылда Орус культура төвү онзагай байырланчыг кылдыр шиметтинген, Тыва Республиканың кадет училищезинин курсантылары хүндүлел чыскаалында турупкан, Россияның шериглеринин эрес-маадырлыг чоруунун демдээ Георгий кожаазын хөрээнде кадап алгылаан офицерлер болгаш өске-даа шериг эргелиглер, албан ажылы шериг-биле харылзаалыг дээрзи дурт-сынындан, аажы-чаңындан билдингир хамааты хептиг кижилерин арын-шырайы, чугаа-сооду байырлап шинчилиг. Тыва Республиканың шериг комиссариатының 70 чылының байырлалына оларның чыгып келгени ол.

Тыва Арат Республика Совет Эвилелинин составынче 1944 чылда кирген соонда, ол-ла чылын Тыва Автономнуг областың шериг комиссариаты тургустунган. Оон баштайгы комиссарына ССРЭ-нин шериг өөредилге черлеринге шериг эртем-билигнин чедип алган, Тыва Арат Республиканың камгалал сайыды турган полковник Сувак Монгуш томуйлаткан. Чаа-Хөл кожуунун Ак-Туртг чурттуг полковник Сувактын дугайында мындыг медээ-биле Тыва Республиканың шериг комиссары, полковник Юрий Марков Тываның шериг комиссариатының 70 чылынга тураскааткан байырлыг хуралга илеткелин эгелээн. Тываның хей национал чонунун Ада-чурттуң Улуг дайынынга немес-фашизмни чылга шаварынга киирген үлүүнүң дугайында чугаалап тура, тыва эки турачыларның эрес-маадырлыг чоруун онзагайлап демдеглээн. «Тыва чурттуг дайынчылар ССРЭ-даа үезинде, амгы Россия-даа үезинде Төрзөн чуртту камгалаарынга эрес-маадырлыгын, быжыг мөзү-шынарлыгын, бедик шериг мергежилдин көргүзүп келгеннер» деп, Тываның шериг комиссары чугаалаан. Тыва Республиканың шериг

комиссариатының ажилдакчыларына, байырлыг хуралга келген шериг хүлээлгелерге болгаш чалаткан аалчыларга ТР-ниң шериг комиссариатының 70 чылы-биле байыры Юрий Марков чедирген.

Тыва Республиканың Чазааның Даргазы Шолбан Кара-оолдун оралакчызы Артур Монгал Тываның Баштыңының өмүнээзинден ТР-ниң шериг комиссариатының удуртулгазынга болгаш ажилдакчыларына республиканың шериг комиссариатының 70 чылы-биле байыр чедирип, ажилына шылгараан ажилдакчыларга Тыва Республиканың Баштыңы-Чазаның Даргазының шаңналдарын тывыскан. Бедик шаңналдарга Ольга Андрианова, Татьяна Евдокимова, Александр Цыганков, Мария Сарыг-Доңгак дээш, өскелер-даа төлөптүг болган.

Тыва Республиканың Дээди Хуралының (парламентизинин) депутаттары Виталий Бартына-Сады биле Юрий Кара-оол Дээди Хуралдың Даргазы Каң-оол Давааның өмүнээзинден ТР-ниң шериг комиссариатының удуртулгазынга болгаш ажилдакчыларына республиканың шериг комиссариатының 70 чылы-биле байыр чедирип, ажилына шылгараан ажилдакчыларга Тыва Республиканың Дээди Хуралының Даргазының шаңналдарын тывыскан.

Кызыл хоорайның Төлээкчилер хуралының даргазы Дина Оюн ТР-ниң шериг комиссариатының удуртулгазынга болгаш ажилдакчыларына республиканың шериг комиссариатының 70 чылы-биле байыр чедирип, Тыва Республиканың шериг комиссары, полковник Юрий Марковка Кызыл хоорайның юбилейлиг медалын тывыскан. Байырлыг хуралга хей санныг байыр чедиришкенин, шаңнал-макталдарның соонда концерт болган.

«Шынның» корр.

ТЫВА РЕСПУБЛИКАНЫҢ ДЭЭДИ ХУРАЛЫНЫҢ (ПАРЛАМЕНТИЗИНИҢ) ДОКТААЛДАРЫ

Тыва Республиканың Конституция судунун судьязы Олег Николаевич Дубровскийнин бүрүн эргелерин соксадырының дугайында

2003 чылдың январь 4-те Тыва Республиканың «Тыва Республиканың Конституция судунун дугайында» №1300 УХ-1 Конституция хоойлузунун 10 чүүлүнүн алдыгы кезээнге, 13 чүүлүнүн үшкү кезээнге, 19 чүүлүнүн бирги кезээнин 2-ги пунктузунга болгаш үшкү база дөрткү кезектеринге дүүштүр Тыва Республиканың Дээди судунун (парламентизинин) доктаадыры болза:

1. Бүрүн эргелеринин хуусаазының 2014 чылдың декабрь 31-ден доозулганы-биле холбаштыр Тыва Республиканың Конституция судунун судьязы Олег Николаевич Дубровскийнин бүрүн эргелерин соксадыр.

2. Бо доктаалды Тыва Республиканың Баштыңынче болгаш Тыва Республиканың Конституция судунче чорудар.

3. Бо доктаалды республиканың «Тувинская правда» болгаш «Шын» солуннарына парлаар.

4. Бо доктаал ону хүлээп алган хүнден күштүг болуп кирер.

Тыва Республиканың Дээди Хуралының (парламентизинин) Даргазы К. ДАВАА.

Кызыл хоорай

2014 чылдың декабрь 25 №262 ДХД-II

Олег Николаевич Дубровскийни Тыва Республиканың Конституция судунун судьязы албан-дужаалга томуйлаарының дугайында

Тыва Республиканың Конституциязының 103 чүүлүнүн 17 пунктузунга, «Тыва Республиканың Конституция судунун дугайында» Конституция хоойлузунун 10 чүүлүнге, Тыва Республиканың Дээди Хуралының (парламентизинин) регламентизинин 142 чүүлүнге дүүштүр Тыва Республиканың Дээди Хуралының (парламентизинин) доктаадыры болза:

1. Олег Николаевич Дубровскийни Тыва Республиканың Конституция судунун судьязы албан-дужаалга 2015 чылдың январь 1-ден эгелеп бүрүн эргелеринин хуусаазы беш чыл кылдыр томуйлаар.

2. Бо доктаалды Тыва Республиканың Баштыңынче болгаш Тыва Республиканың Конституция судунче чорудар.

3. Бо доктаалды республиканың «Тувинская правда» болгаш «Шын» солуннарына парлаар.

4. Бо доктаал ону хүлээп алган хүнден күштүг болуп кирер.

Тыва Республиканың Дээди Хуралының (парламентизинин) Даргазы К. ДАВАА.

Кызыл хоорай

2014 чылдың декабрь 25 №263 ДХД-II

«Келир цеже базым»

САЛЫМ-ЧАЯАНЫҢ АНЫЯКТАРГА

Декабрь 26-да Улусчу чогаадылга бажыңына ТР-ниң Баштыңы Ш.Кара-оол болгаш ТР-ниң Өөредилге болгаш эртем яамызы «Өөредилге» деп төлевилел езугаар «Салым-чаяанның аныяктар» деп программаның деткимчези-биле 2013-2014 чылда өөредилгеге, спортка, уран чүүлге тергилдээн аныяктарга тускай дипломнарны болгаш акша шаңналдарны тывыскан.

Тускай шаңналды Кызыл хоорайның күрүнө лицейинин өөреникчизи, «Келир үеже базым» деп Тываның Россия-биле демнежилгезинге тураскааткан школачылар аразында болуп эрткен конференцияга тиелзэн Анзат Лопсан, ТР-ниң көдээ ажил-агый техникумунун студентизи «Экономика болгаш бухгалтер учеду» деп республика чергелиг олимпиадага бирги черни алган Чингиспей Бараан, «21 вектин лидери» деп удуртукчулар болгаш лидерлер аразында мөөрейинин тиелекчизи Чаяана Күжүгет, Кызылдың 5 дугаарлыг гимназия школачының өөреникчизи, Бүгү-россияның регионнар аразында болган француз дыл олимпиадазының тиелекчизи Буян-Бадыр-гы Монгуш, Тываның Р.Д. Кенденбиль аттыг уран чүүл шко-

Тываның Баштыңы Ш. Кара-оол биле хостуг хүреш мөгези Азиата Хомушку.

мохвалова;

«Социал ужур-уткалыг хей нинти ажил-чорудулга» деп номинацияга Кызылдың 7 дугаар школачының өөреникчизи Валерия Чистобаева;

«Спортка хандыкшыл» деп номинацияга Республиканың спортка белеткел төвүнүн өөреникчилери Солаңгы Доңгак база Начын Куулар.

«Уран чогаадылга» деп номинацияга Ак-Довурак хоорайның 3 дугаар школачының өөреникчизи Шораана Ооржак, Республиканың Р.Д.

ның өөреникчизи Ай-Кат Саая

«Спортка хандыкшыл» деп номинацияга Өвүр кожуунун Хандагайты ортумаа школачының өөреникчизи Ангелина Монгуш, Кызыл хоорайның Спортка белеткел төвүнүн өөреникчилери Начын Дангыт-оол, Чойгаана Сарыгбай, Чайыран Доржуккай, Эртине Мортуй-оол, Республиканың олимпийжи курлавырлар училищезинин студентизи Ренат Ондар;

«Уран чүүлге чогаадыкчы чоруу» деп номинацияга Кызылдың Р.Д.Кенденбиль аттыг уран чүүл школачының өөреникчизи Чайзат Сандан, Кызылдың Надя Рушева аттыг уран чүүл школачының өөреникчизи Любовь Сердюкова;

«Профессионал ажил-ишчи» деп номинацияга Тываның политехниктиг техникумунун студентилери Ай-кыс Оюн, Алдын-Херел Ховалыг, Республиканың эмчи училищезинин студентизи Чингис Ховалыг, Тываның көдээ ажил-агый техникумунун студентизи Дмитрий Паршуткин, Ак-Довурак хоорайның даг техникумунун студентизи Хорагай Ооржак олар дипломнарны болгаш тус-тузунда 15 муң акша шаңналды алганнар.

Залда чыгып келген эң-не төлөптүг, туруштуг, салым-чаяанныг, аас-кежиктиг уругларны ТР-ниң өөредилге болгаш эртем сайыды К.А.Бичелдей мактааш, оларның башкыларына болгаш ада-иелеринге байыры чедирген.

Онза шылгараан аныяктарга моон-даа сонгаар үр-түт-нелдерлиг болуп, «кажанда даа тура дүшпейн, бурунгаар чүткүп чоруун ТР-ниң Баштыңы Ш.Кара-оол күзүш, оларның чедишкенин дээш чоргаарланып турарын илереткен.

Айдын ОНДАР.

Альберт Хомушкунун тырттырган чуруктары.

лазының өөреникчизи, «Уран чүүлдүн челээжи — 2014» деп республика чергелиг мөөрейинин тиелекчизи Шынар Монгуш, Республиканың спорт школачының өөреникчилери, хостуг хүрешке уруглар болгаш оолдар аразында тиелзэн Байыр Ондар база Азиата Хомушку олар дипломнарны болгаш тус-тузунда 30 муң акша шаңналдарны алганнар.

«Эртем-техниктиг, өөредилге-шинчилелдиг чогаадыкчы ажил-чорудулга» номинацияга Ак-Довурак хоорайның 3 дугаар школачының өөреникчизи Сайдаш Куулар, Кызылдың 3 дугаар школачының өөреникчизи Виктория Суханосова, Кызылдың лицей школачының өөреникчизи Эмир Монгуш, Би-Хем кожуунун Туран хоорайның 1 дугаар школачының өөреникчизи Мария Са-

Кенденбиль аттыг уран чүүл школачының өөреникчизи Тимур Очур-оол;

«Профессионал ажил-ишчи» деп номинацияга Тываның тудуг техникумунун студентизи Чылгычы Ондар олар дипломнарны болгаш тус-тузунда 20 муң акша шаңналды алганнар.

«Эртем-техниктиг, өөредилге-шинчилелдиг ажил-чорудулга» деп номинацияга Кызылдың 5 дугаар школачының өөреникчилери Ай-Хаан Монгуш база Доржу Товариштай, Өвүр кожуунун Хандагайты ортумаа школачының өөреникчизи Валерия Чамзы, Кызылдың 1 дугаар школачының өөреникчизи Софья Рубанова, Кызылдың 3 дугаар школачының өөреникчилери Белекмаа Чамбал, Санжа Селик, Кызылдың 5 дугаар школачы-

ТЫВАНЫҢ ХӨГЖҮЛДЕЗИ — СЕТКИЛИМНИҢ ДҮВҮРЕЛИ

Тываның Баштыңы Ш.Кара-оол Тыва Республиканың Дээди Хуралына (парламентизинге) 2015 чылда республикада болгаш штики политикада ажил-херектерниң байдалынын дугайында Айыткалынга: «Бистен ске кым-даа бистин айтырыгларынысты иитпирлевес. Кым-даа биске чүнү-даа өргүвес, дээрден кежик бадып келбес. Ыпту чүүлдер бистен хамааржыр. Бисте штики курлавырлар бар, ону долзузу-биле жыглаар уjurлуг бис. Чаа кирип турар чыынысты дугайында бөдүүн дээр берге. Барыын үктүн санкциялар-биле ыйыдышыкыны, нефть өртээниң чиигээни болгаш национал валютаның үнезиниң кудулааны — херек ырында тургустунуп келген чүүлдер-дир. Социал деткимчениң деңнелин чавызатпазы-иле иштики бүгү курлавысты мөөнээр үлээлгелис бис» — деп медегелеп кылган.

Демократчы күрүне эрге-чагырганың ойлужудулга болгаш күүсекчи адырларының эргелерин болгаш бүрүн эргелерин ыргылаан. Россияның база Тыва Республиканың Конституцияларында (Үндезин ойлужудулгада) адыр бүрүзүнде тодаргай бүрүн эргелерни берген деп билип чоруур мен. Күүсекчи-даа, хоолужудулга-даа эрге-чагыргалар аразында (деңзигүүлүг) айдалынга болгаш эрге-ажыктарынга хамаарыштыр, ол-бо талаже кандыг-даа айгылышкын чокка, шынныг база чөптүг нелелдер берген материалдарны «Шын» олонунга арыннарынга 1994 чылдан бээр о хуннерге чедир дыка хөйүнү парлаттым.

Тыва Республиканың Чазаның ажил-орудулгазының кол угланышкыны дээрже республиканың экономиктиг көргүзүлгелерин болгаш чурттакчы чоннун амыдыралының айдалын экижидери болур. Айыткалды дыңнап көргөш, Чазактың бүгү яамыларының, ведомстволарының, департаментилеринин, ол-бо агентилелдеринин болгаш Тываның 17 кожууннарының база 124 суурларының адырга даргаларының 2015 чылда кылып орудар планнары болгаш ажилдары ба-ымдаалыы-биле тодараттыганын эскерип болур. Үстүнде адаттыганын күүсекчи эрге-чагырга удуртукчуларынга шуптузунга тодаргай даалгаларны берген деп билдим. Ооң-биле кады Тываның Чазаның командазының мурнунда кончуг улуг чугула сорулга — РФ-тиң Президентизи В. Путинниң, Тываның Баштыңы Ш. Кара-оолдун Айыткалдарында көрүп кааны бүгү сүмелерин болгаш даалгаларны 2015 чылдың дургузунда хажык чокка күүседип, шийтирлерни херек кырында амыдыралга боттандырып каар чүве болза, Тываның социал-экономиктиг хөгжүлдизинче болгаш төрөөн черивистин сайзыралынче ыргандырган бир херин базым болур.

Тываның Баштыңы Ш.Кара-оолдун Айыткалын дыңнап көргөш, моон мурнунда туруп көрбээн, кончуг кыска, шынныг болгаш хамааты ниитилелге ажык-чарлыг Айыткал деп үнелеп көөр-дүр мен. Чүге деп айтырыг тургустунуп кээп болурун чугаалаар бодаан ийик мен, хүндүлүг номчукчу. Чүге дизе республиканың Улусчу чогаадылга бажыңынга Тываның Чазаның Даргазының ТР-ниң Дээди Хуралына (парламентизинге) 2015 чылда республикада болгаш иштики политикада ажил-херектерниң байдалынын дугайында «Чаа шыгалдалар — чаа аргалар» деп эгелиг Айыткалын дыңнаары хамааты бөдүүн кижилерге-даа хостуг болганын демдеглекседим.

Ол, бир дугаарында, Шолбан Валерьевич Кара-оолдун чон-биле ажит-чажыт чокка чугаалажып билирин болгаш шийтирлиин көргүзүп турар. Тываның Баштыңы республикада ниити амыдыралдың болгаш бүгү талаалыг хөгжүлдениң херек кырында байдалын чазамыктап, ынаар-мынаар чайгылып турбайн, чедир кылдынмай турар ажилдар, эрттириккен частырыгларны эдип алырының дугайын, амыдыралынысты экижидип алырынга дуза-демек болур уjurлуг, бисти бөгүн дүвүредип турар чидиг айтырыглар дугайын чонунга ажит-чажыт чогу-биле дорт чугаалааны бо-даа кижиге аңаа ала-чайгаар хүндүткелди оттура бээр болду. Ийе харын, чамдык чүүлдерге ооң үнелели бистин чаңчыкканыыс ышкаш эвес, эмин эрттир шынчыг-даа ышкаш кылдыр сагындырып кээр чорду. Ынчалза-даа Айыткалдың ниити утка-шынарында Тываның келир үеде социал-экономиктиг хөгжүлдизинин болгаш иштики политикада ажил-херектерниң база

тус черниң чонунун ниити амыдыралының байдалдарын көдүреринин эң-не нарын айтырыгларының талазы-биле кижиге угаанынга кирбес, эңмежок-ла сан-түннер адавайн, Тываның Баштыңының республиканың бурунгаар хөгжүлдизинге болгаш чоннун амыдырал-чуртталгазынга хууда хамаарылгазын, бодунун туруш-көрүжүн көргүзүп турары көскү.

Тыва Республиканың бирги удуртукчу-зунун: «Алызындан алырга, республиканың агроулетпүр комплекзинин организастаарының кластерлиг деңнелинче үнүп келдвис» дээни көдээ ажил-агырга бир онзагай чаар-тылга болуру чугаажок деп бодадым. Бо база-ла бодамчалыг базым-дыр.

«Хүндүлүг депутаттар! Тываның моон соңгааргы сайзыралыга хамаарыштыр онза чугула инфраструктура төлөвилелдерин силер-биле кады тургузуп алдывыс. Оларны хөй удаа сайгарып келдвис. Чүү төлөвилелдер дээрзи билдингир болгай» дээни бо-даа кижини боданырынга чедирип кээр. Аңаа хамаарыштыр узун санны 9 хире төлөвилелдерни дес-дараалаштыр Тываның Баштыңы Ш.В. Кара-оол сагындырып чугаалаан. Мындыг улуг уjur-уткалыг төлөвилелдерни боттандырып эгелээшкын-нерге үе херек болбайн аан.

Тывага демир-орук тудар дээнинден бээр таптыг-ла 4 чыл шуужуп эрте бергенин сактыр-дыр мен. Бо эң-не хөй чарыгдалдарлыг, улуг өртөктиг төлөвилелдин дугайында чугаа-соот үзүктел чокка 2010 чылдан 2014 чылга чедир көдүрүлүп турганы уттундурбаан. Тыва чуртунче демир-орук кирибес дээш чон аразында суртаал бөгүн-даа чоруп турарын дыка эки билirim шынныг. Бот-дугайты алыр болза, бо төлөвилелдин боттанып кээринге бүзүрелим бөгүн-даа өшпээн ийин. Тываның Баштыңы Шолбан Валерьевич Кара-оолдун ол-бо массалыг информация чепсектеринин арыннарынга: «Демир-орук тудуу тургустунуп кээрге, Тывага 15 муң ажилдаар олуттар тыптып кээр» — дээн болгай. Каран угаан-биле бодаарга, 1990 чылдарың ортан үезинде чидирип алганыыс ниитизи-биле 50 хире совхозтарыныстың орну, дуоу тургустунуп, арат-чонувуска ажил-амыдыралын эки талаже өскертип алыр арга тыптып кээр ышкажыл. Эки үелер демей-ле чедип кээр деп идегевейн, кижиге амытан чүү чүвеге бүзүрөп ора деп? Бодумнун үзел-бодалдарымын хөй-ниитиге чарлап, дыңнаттым, чонум. Демир-орук дугайында чугаадан түннелдерни боттарыңар үндүрер апаар силер. Бот-дугайты чугаалаар болза, тоннелдин төнгөн ужунда чырык ам-даа көзүлбейн турда, кижиге чүнү чугаалап, түннел үндүрер боор. Орустарың чугаа аразыңа кири кааптары чалгынын сөстөри: «Кофе чөвүңгө төлгөзөр эвес» — дээр апаар-дыр мен. Чурттал тургаш, көрө-ле бээр бис харын.

Тываның Чазаның Даргазы Ш.В.Кара-оолдун Айыткалының утка-шынарының сайгарылгазынче эглип көрөин. Кончуг хынамчалыг, амыдыралдың болгаш ажил-херектерниң бүгү талааларын сайгарып тургаш, тургускан бурунгаар көрүштүг күрүне программасы Айыткал деп санадым. Ында бир чугула черни РФ-тиң Конституциясында (Үндезин Хоолузуңда) айткан чүүлүңге үндезилээш, Россия Федерациязы дээрже социал күрүне дээнин бадыткап, күрүне идеологиязының кол өвээ дээрже кижинин чаагай чоруу чоннун кадыкшылындан тургустунар дээн дугайында чүүл ээлеп турары кымның-даа сеткилинге тааржыр уjurлуг. Ниитилелдин мурнунга күрүне кажан-даа хажыдып болбас үш санныг социал хүлээлгелерлиг деп бодал чоруур мен. Ол дээрже өөредир, эмнээр болгаш чоннун, кижинин айыыл чок чоруун камгалап кадагалаары-дыр. Оон башка «күрүне азыралында» сая санныг шериглеринин, башкыларнын, эмчилерниң болгаш полиция (милиция) ажилдакчыларының херээ чүү деп? Кончуг берге кризис үе чадазында күрүнениң талазындан кижинин амыдырал-чуртталгазынга хамаарышкан социал болгаш өске-даа хүлээлгелеринден күүсекчи эрге-чагырга кан-дыг-даа байдалда кажан-даа ойталавазын, ону ыяал-ла күүседирин Тываның Баштыңы бодунга харысалгалыы-биле дыңнаткан болгай. Чижээ, Тывада хан-дамырлар тала-зы-биле эмнелге албан чери тургустунган болгаш бо хүннерде чедимшикин ажилдап турар-дыр. «2001 чылдың эгезинден тура төпке аар неврологтук болгаш кардиолог-

тук каданнаашкыннарлыг 1 муң 500 хире кижиге медицина дузазын алган. Ол дээрже бистин улуг чедимшикнеривис-тир. Дараазындагы базым — бүрүн шиметтинген баштайгы кардиологтук эмнелге албанын, ылаңгыя кожууннарга, тургузар херек. Чүрек-дамыр аарыглары-биле демиселдин чылы (2015 чыл) чүгле аарыгның деңнелин чавыздыр хевирге түннелдерлиг болур эвес, хамаатыларыныстың чуртталгазының үргүлчүлээшкын улгаттырар талазы-биле ажилдың шын талазын бистерге бээр уjurлуг» — деп медегелеп, республиканың Кадык камгалал яамызындан ажилдың бо угланышкынынга үре-түннелдиг болурун негээни чөптүг. Ооң кадында чүрек-дамыр аарыглары дээрже тыва чоннун массалыг арагалаар чоруунун түннели болуп турарын утпаза эки. Арагалаар чоруктан социал аарыглар көвүдээнин кым-даа билir. Ооң түннелинде өлүп хорал турарыыс кымга-даа чажыт эвес-ле болгай. Аңаа немештир араганың хайындан кем-херек үүлгедиглери республиканың булуң бүрүзүнде болуп турар-дыр. Шынап-ла, чоннун хөй кезин камгалал чок байдалдыг. Ынчангаш олар дооразында чылдагааннарда болгаш аарыг-аржыктан хорал турар болгай. Хамаатыларының камгалалының политиказын күрүне кижилери кылып уjurлуг. Ол дээрже тус чер чагыргаларының ажылы болур.

«Чүрек-дамыр аарыглары-биле демиселди бир демниг чорудар апаар. Амыдыралдың кадык омур-хевирин суртаалдаарындан эгелээш, шынарлыг тургустунган, хөй талаалыг медицина ачы-дузазынга чедир» деп Айыткалдың тезистерин удуртулга болдуруп, Чазак Даргазының социал политика талазы-биле оралакчызынга чүрек-дамыр аарыглары-биле демиселдин чылының боттук хемчеглер программасын ажилдап кылып талазы-биле даалганы бергени кончуг чөптүг деп санадым.

Эрге-чагырга органнарынга хамаарыштыр каш сөс.

Күүсекчи эрге-чагырга чоннун төлээлеринин (депутаттарнын) мурнунга харысалгалыг болуру дээрже делегейде бодун шынзыткан практика деп бодаар мен. Ынчангаш Тыва Республиканың Баштыңының ТР-ниң Дээди Хуралына (парламентизинге) Айыткал кылыры — хоойлу-дүрүмге үндезилетинген, күрүне органнарының ажил-чорудулгазының ажык-чарлыг чоруун чедип алырының бир механизми ол. Ынчангаш Тываның Баштыңы Ш.В.Кара-оолдун Айыткалын деткивес аргажок. «Социал деткимчениң деңнелин чавызатпазы-биле иштики бүгү курларынысты мөөнээр уjurлуг бис. Бюджет акша-хөреңгизин көрдүнгени-биле хуваары болгаш аңаа тоомча чок чурттаары болдунмас. Онзагай, кризиске удур бир аңгы хемчеглер херек. Камналганың кол ажыы — эвээш чарыгдалдарны кызыгаарлаары, акша чидирилгелерин эвээжедир болур. Чарыгдалдарны нормалап планнаанындан чайлаवास бис» деп, Тываның Баштыңы Ш.Кара-оол 2015 чылда кылып чорудар ажилдарның угланышкыннарының сорулгаларының дугайында медегелелинге онзаал айткан.

Үстүнде айттыганын медегеллеге хамаарыштыр журналист кижинин көрүжүнден чүнү чугаалап болуру? Чарыгдаттыганы көпөөк бүрүзү хыналдага турар уjurлуг. Ооң чүгле өскээр чарыгдаттыганынга эвес, а дедир беримчезин, чарыгдалдарның үндезининг болгаш чөптүүн хайгаарла алыры чугула деп саналдыг мен. Чүге дээрже, чижээ, муниципалитеттерде бирги удуртукчулар дөргүл-төрелдерин, таныш-көрүштерин, оон эрткеш, мырыңай арын-нүүрүн ышкынып, өг-бүлезинин иштин (кадайын) кирип олуртуп алгаш, күрүнениң болгаш чондан кирген акша-төгерики боттарының туралааны-биле самчыгдап, тоор-херексээр чүвези чок, хостуг чаңнап турганын (2001-2007чч.) факт-барымдаалар-биле шынзыдып болгай. Төөгүнүн уланчызы катаптаас деп кым-даа магадылал берип шыдаас. Чылыг, чымчак сандайларындан болгаш эвээш эвес, халас акша-шалыңныг «дээрден бадып келген кежин» ышкынарындан сестип олурар болза, олар хоойлу-дүрүм хажыдарын ала-чайгаар шегледип эгелээри магатчок деп бодаар мен. Ооң кырынга Төлээлекчилер органнарынга кожууннар болгаш сумуларның чагырыкчыларын ажылындан кайы-даа үеде оларны хостаар эргени берип каан болгай. Чамдык суурларда Төлээлекчилер

хуралдарының даргаларының ажылы кончуг кошкак байдалда деп бодалдыг мен. Мону чижектер-биле бадыткап болур.

2015 чылдың белен эвес сорулгаларының салдынганы безин келир үеде хөгжүлдеже херин базым-дыр деп үнелеп көөр-дүр мен. Оон көскү түннелдерни чедип алыр дээш, республикада бүгү деңнелдин удуртукчулары хөй күштү үндүрүп, чону дээш уйгу-чыдын чокка карак кызыл ажилдаар апаар-дыр. Оон аңгыда Айыткалда Тываның күүсекчи эрге-чагыргаларының ажил-чорудулгазының кол-кол угланышкыннарын көскүзү-биле айткан. «Тодаргай ажил-херектерни өске кым-даа эвес, бис боттарыыс чорудар уjurлуг бис» деп, Тываның Баштыңы Шолбан Валерьевич Кара-оол Айыткалдың эге чүүлүнде айтканы таварылга эвес. Бо дугайты материалдың үстүнде одуругларымга айттым.

Айыткалда эң ылаңгыя муниципалдыг эрге-чагырганың удуртукчуларының харысалгазын күштелдирер дээнин кончуг чөптүг деп санаар-дыр мен. Эрге-чагырга дээрже, чүгле ат астып алгаш, даргазыраары эвес-ле болгай. Ол дээрже, бир дугаарында, улуг харысалга дээрзин угаал билзе чогуур. Катаптаайн, чонум. Айыткалда кирип чүүл бүрүзүн кончуг бодамчалыы-биле тургускан-дыр. Тываның Баштыңы Ш.В.Кара-оолдун бодунун мурнунга салып алган, чедип алыр уjurлуг сорулгаларын кысказы-биле айтканы дээрже тыва чуртувустун чонунун мурнунга хүлээнген албан-дужаалыга ээ-харысалгалыын херечилеп турар.

Россияның Президентизи В.Путинниң РФ-тиң Федералдыг Хуралына болгаш Тываның Баштыңы Ш.Кара-оолдун республиканың Дээди Хуралына (парламентизинге) Айыткалдарының шийтирлеринин Тываның девискээринге канчаар күүсеткениниң дугайын эрге-чагырганың бүгү удуртукчулары (адаандан тура дээди чадаларга чедир), боттарының ажылының түннелин үндүрүп, чон мурнунга отчедун демей-ле бээр апаар. Ындыг болган уржуундан, хоржок чүве-дир дээш, холдарын чада салып алгаш, аңаа олурган херээ чок, ындыг туруш — социал-даа, экономиктиг-даа, политиктиг-даа негелделер талазы-биле алырга, шын эвес туруш ышкажыл. Маңаа кол-ла чүве, шынны чугаалаарга, ол дээш удуртукчу бүрүзү (кайы-даа деңнелдин) харысалганы бодунга алыры чугула деп саналдыг мен.

Кризис нептереп эгелээш-даа болза, ооң уржуктары чонга улуг аарышкылыы-биле дээп-даа турда, республиканың чурттакчыларының боттук орулгазы, эвээш-биче-даа болза, өзүп турар дээрзин Тываның Баштыңы Ш.В.Кара-оол бодунун Айыткалында демдегледип. Ындыг-даа болза, мен бодаарымга, мораль талазы-биле үнелиг эртинелеривиске бо хүннерде эгидип ап шыдаас болзувусса, кандыг-даа экономиктиг болгаш социал политиктиг чогулалыг түннелди бербес деп утказы чугула, бирээзи ол. Ийи дугаарында, чамдык таварылгаларда чурттакчы чон көдээ девискээрлерден үндүр көжүп турары дээрже амыдырал кырында факт-барымдаа-дыр. Ынчангаш Тываның бүгү хоорайлар болгаш суурларынга кижинин амыдырал-чурттаарына таарымчалыг байдалдарны тургузар херек. Ол девискээрлерге кижилеринин доктаамал чурттаарын чедип алыры чугула деп саналдыг мен. Үште, бистин мурнувуста, аткаарлатпайн, бөгүн шийтирлээр уjurлуг бир эң-не аарышкылыг айтырывыс — ол дээрже чаа болгаш шынарлыг ажилдаар олуттар деп чүве билдингир. Амгы үеде муң-муң кижилер эргижирээн, ажыдуужуу эвээш, куду, бичи шалыңныг, өзүлдө чок олуттарда ажилдап турары чажыт эвес-ле болгай. Оларга өске, чаа ажилды хүлээндирип бээр чугула деп санаар мен. Ажил-даарга солун, эки төлөвиллиг амыдыралдың негелделерин (стандарттарын) хандырып шыдаар, эки ажилдарны кижилерге бээр болза эки.

Танов ЧИГ ДЕН.

2014 чылда Тывага эң-не кол болушкун — Россия биле Тываның демнежилгезиниң 100 чылын байырлап эрттиргени. Ооң-биле өске кол болушкуннар холбаалыг.

2014 чыл. Январь 1. Эртегиниң 4 шак 25 минута. Чаа чылда Тывага бир дугаарында Кызылдың чурттакчылары Сайсу биле Сергей Бадырчыларның уруу төрүттүнген. Тываның Баштыңы Шолбан Кара-оол аас-кежиктиг ада-иеге байыр чедирип, оларның уруу кадык-чаагай өзөрүн күзеп, бичии уруг тергезин белекке берген.

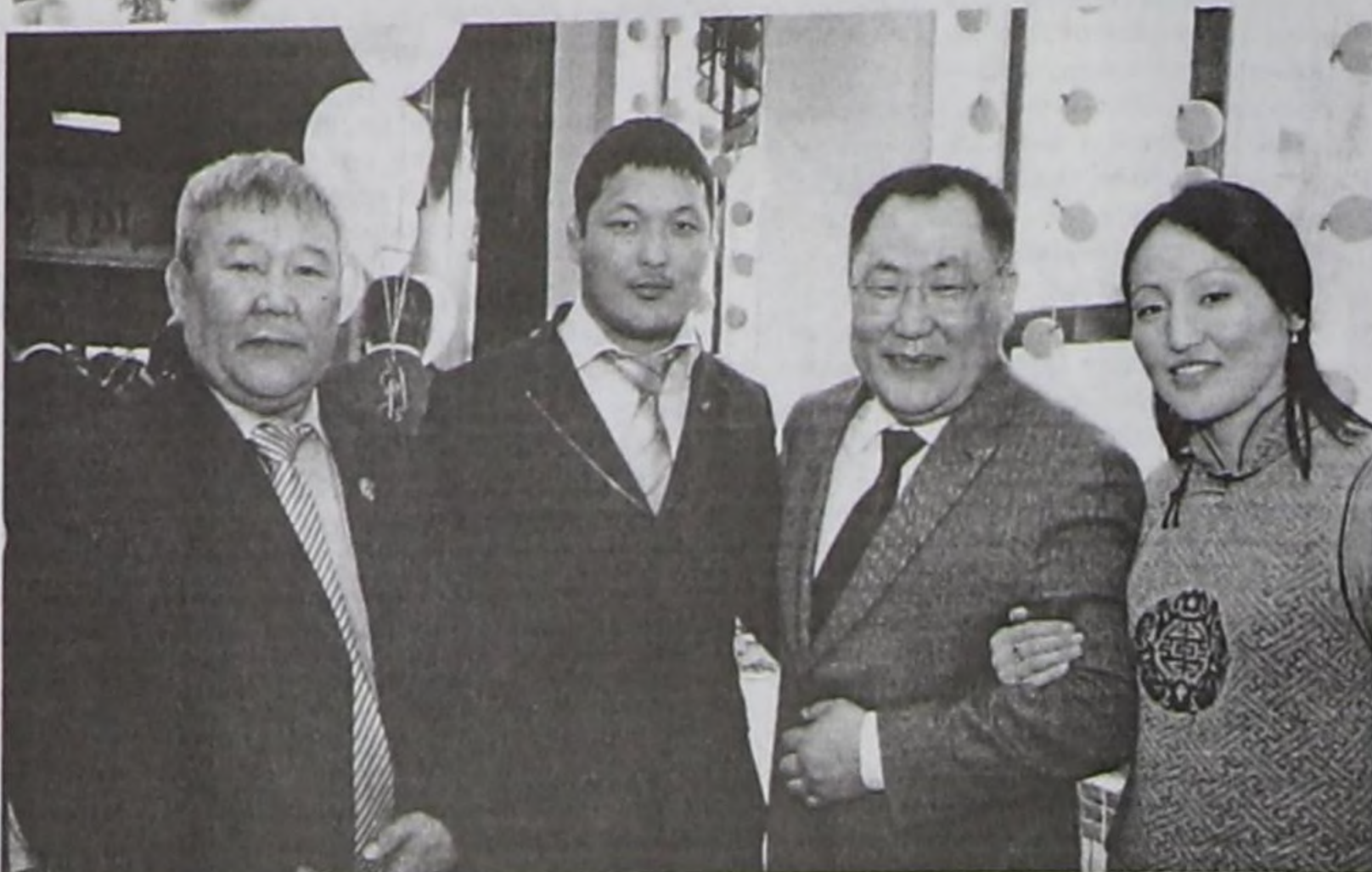

2014 чылдың февраль. Сочиге болуп эрткен кышкы Олимпий оюннарының оду Тывага келген. Тыва биле Россияның демнежилгезиниң 100 чылын республика демдегеп эрттирериниң бүдүүзүндө Олимпийжи отту Азияның төвүндө республикага эккелгени — база бир онзагай болушкун. Ол отту эң баштай-ла «Алдын-Булак» этнокультура төвүнге чедирген. Олимпийжи оттан факельди Олимпий оюннарының киржикчизи, делегейге билдингир спортчу Лориса Ооржак кывыскан.

«Республиканың Баштыңының дневниги» деп акцияга шылгараан өөреникчи оолдар, уруглар-биле Шолбан Кара-оол февраль 25-те Чазак Бажыңга ужурашкан. Самагалдайның №1 школазының өөреникчилери Айдыс Кыргыс, Тамерлан Чооду, Кызыл-Мажалыктың №1 школазындан Аялга Саая, Суламите Ооржак дээш, өске-даа оолдар, уруглар Тываның Баштыңы Шолбан Кара-оол-биле ужуражып, чугаалажып, ооң школага канчаар өөренип турганын, бичиизинде эмчи, солдат, шагдаа болурун күзеп чораанын, школаны алдын медаль-биле доосканын билип алыры солун болган. Ужуражышкынга келген өөреникчилер-биле оларның өөредилгези, школачы ажил-херектериниң дугайында Тываның Баштыңы чугаалашкан соонда, чедишкуннерни күзүзүш, дневниктеринге адын салып берип, тураскаал чурукка тырттырып алган. Республиканың аңгы-аңгы школаларындан ужуражышкынга келген уруглар, оолдарга бо болушкун оларның сагыш-сеткилинге уттундурбас бооп артып калганы чугаажок.

2014 ЧЫЛДЫҢ

2014 чылдың март. «Спортчу элита» деп байырлал март 14-те Тываның күрүне филармониязынга болуп эрткен. Тываның эң шыырак спортчуларын, олимпий, сурдолимпий, паралимпий оюннарының чемпионнарын, эң тергийн тренерлерни, республикага спорттун хөгжүлдезинге улуг үлүүн кириген спорттун хоочуннарын байырлаан. Спортчу байырлалдың хүндүлүг аалчызы Тываның Баштыңы Шолбан Кара-оол болган.

Россия, Европа болгаш делегей чергелиг маргылдааларга чайыннанчак тиелгелерни чедип алган спортчуларны шаңнап-мактаан. Чижээлээрге, ТР-ниң Баштыңы — Чазаның Даргазының Хүндүлел бичии-биле Алена Удодту, Альберт Монгушту, Алибек Монгушту шаңнаан. Олимпий, сурдолимпий, паралимпий оюннарының тиелекчилеринге акша сертификаттарын тывыскан. Чижээлээрге, Джени Чамыянга 400 муң рубльдин, Артыш Доржуга 420 муң рубльдин, Диана Доктууга чуртталга бажыңы садып алыры-биле 1 млн. 500 муң рубльдин субсидиязын берген.

«Спортчу элита» байырлал Тываның эң тергийн спортчуларының, бичии салгалга спортчу үлегер-чижектиң көрүлдөзи болган.

2014 чылдың май. Тывага херээженнер шимчээшкениниң тургустунганындан бээр 85 чыл оюнга тураскааткан Иелерниң бирги шуулганы болуп эрткен. Аңаа Тыва Республиканың эрге-чагырга органнарының, улус өөредилгезиниң болгаш культураның ажилдакчылары, сайгарлыкчылар дээш, хөй-ниити амыдыралыга,

ажыл-ишке идепкейлиг 700 ажыг херээженнер киришкен. Ие херээжен кижиниң ажы-төлдү кижизидип, өөредип өстүреринге уjur-дузазы, хөй-ниити болгаш эрге-чагырга ажил-херектеринге киржилгези дээш ооң ниитилелде ажил-херектериниң дугайында өске-даа чугула айтырылганы чугаалажып көргөн.

Крым чартык ортулукка тайбыңны камгалап арттырарынга, Крым Республиканың хамаатыларының эргелерин болгаш хосталгазын камгалаарынга ачы-хавыязызы дээш Крым Республиканың парламенти Россияның Маадыры, Россияның камгалал сайыды Сергей Шойгу «Крымның хүндүлүг чурттакчызы» деп атты тывыскан.

2014 чылдың июнь. Россияның Камгалал яамызының Төп шериг оркестриниң хөгжүмчүлери болгаш ыраажылары Тывага аалдап чораан. Россияның улустун артизи, генерал-лейтенант Валерий Халилов удурткан шериг оркестр республиканың хоорай, суурларын кезип, шериг болгаш Россияның улустарының ырларындан тургустунган концерттерни бараалгаткан. Үрер хөгжүм оркестрлериниң Тывага июнь 4-те эрткен «Азия төвүндө үрер хөгжүм» деп делегей чергелиг фестивалыга киришкен.

Тыва биле Россияның демнежилгезиниң 100 чылында аалдап келгени дээш Тываның Баштыңы Шолбан Кара-оол ат-алдарлыг коллективке республиканын

хөй национал чонунун мурнундан өөрүп четтиргенин илереткен. Этнокультураның «Азияның чүрээ» деп фестиваль-конкурузу июнь 11-де Кызылга болуп эрткен. Аңаа Татарстандан, Агинск-Бурят национал округтан, Иштики Моолдан (Кыдат), Моолдан, Калмык Республикадан, Кемерово областан, Новосибирск хоорайдан дээш, өске-даа девискээрлерден национал уран чүүлдүн коллективтери кээп киришкен.

ол болуушкуннары

2014 чылдың июль.

Бирь — идегелдин де-
зэри» деп Россияның
налистер шуулганы Тывага бол-
Сибирьнин болгаш Москваның
ажыг информация чепсектери-
ажылдакчылары аңаа чыылган.
аның Баштыңы Шолбан Кара-
эрте-бурунгу Тываның төөгүзү,
күлдэзи, Россия-биле демнежил-
биле оларны таныштырган, Ты-
сонуургалы, ооң ажил-херзэн
гүү-биле чырыдып турары дээш,
үп четтиргенин илереткен.

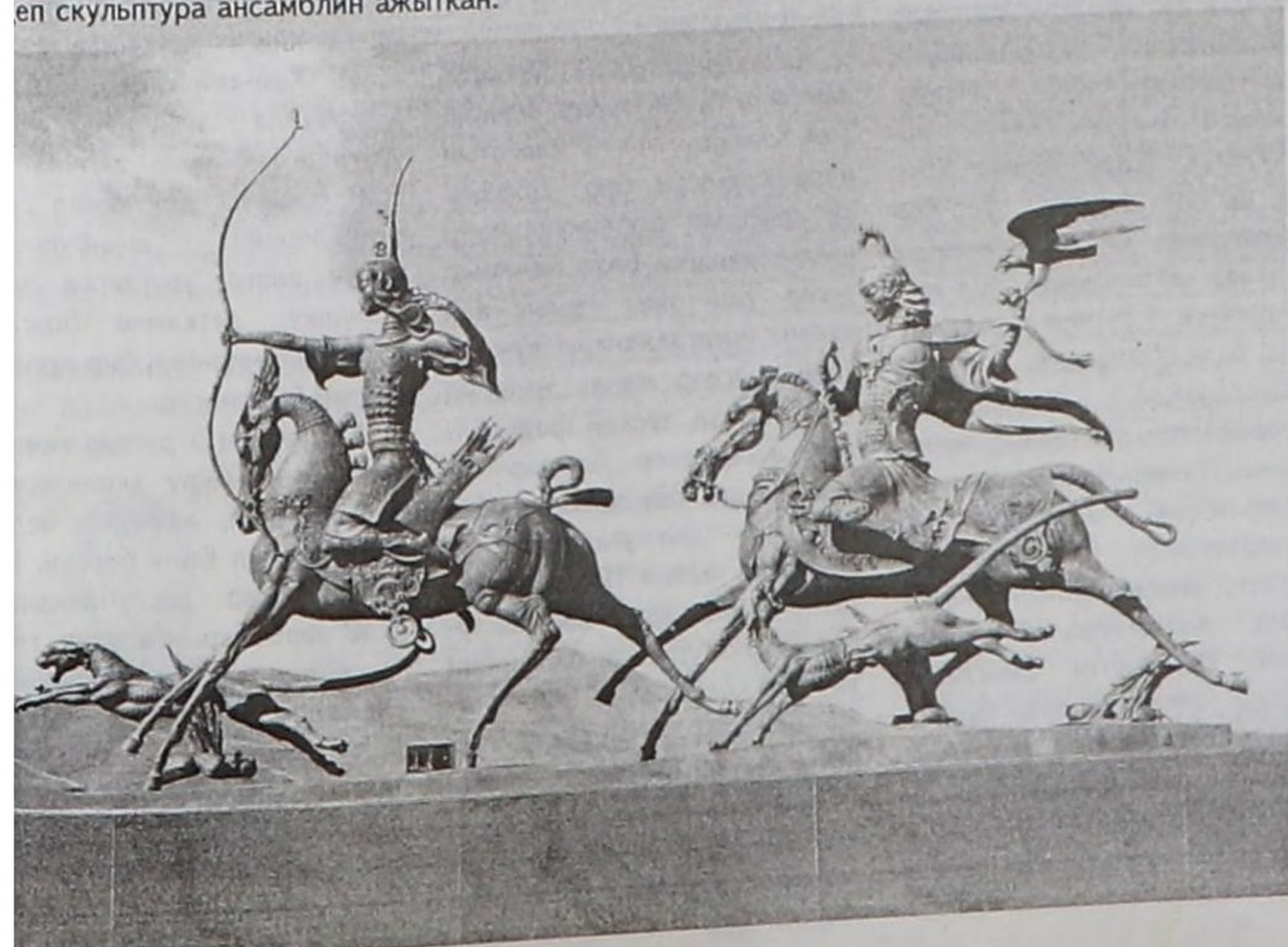
2014 чылдың сентябрь. Тываның Баш-
тыңы Шолбан Кара-оол сентябрь 3-те Пре-
зидент Владимир Путин баштаан российжи
делегацияның составына Моолга чедип,
совет-моол шериглеринин Халхин-Голга
тиилелгезинин 75 чылынга тураскааткан
байырлалга киришкен. Ынчан Россия биле
Моолдун президентилери ийи чурттарның
аразынга экономиктиг харылзааларны улам
хөгжүдеринин дугайында чугаалажышкын-
нарны кылган. Бо болуушкун Моол-биле
кожа Тываның социал-экономиктиг сайзы-

лынга улуг уjur-дузалыг боор деп, Шолбан Кара-оол ынчан демдеглээн.
Тыва биле Россияның демнежилгезинин 100 чылының байырлалы найысылал Кызылга,
республиканың шупту хоорай, суурларына сентябрының 6,7,8 хүннеринде болуп эрт-
кен. Аңаа Россияның Президентизи Владимир Путин биле Россияның камгалал са-
йыды Сергей Шойгу кээп киришкен. Тываның Баштыңы Шолбан Кара-оол, «Хүреш»
стадионга чыылган чон-биле Владимир Путин ужурашкаш, улуг байырлал-биле байыр

едирип, Россия биле Тываның демнежилгезинин дугайында «Дамырактар каттышкаш, хем
олур, кижилер каттышкаш, күш болур!» деп чугаалаан.

Россия биле Тываның демнежилгезинин 100 чылының байырлалының үезинде Тыва Арат
еспубликаның үндэзилекчизи ноян Буян-Бадыргыга тураскаалды, «Хааннар аңнаашкыны»
еп скульптура ансамблин ажыткан.

2014 чылдың октябрь. Чаа өөредилге чылында
ажыттыг Президентинин кадеттер училищезинин
сургуулдары кадеттерниң даңгыраан октябрь 26-да
байырлыг чыскаал үезинде берген.

2014 чылдың декабрь. Декабрь 3-4 хүннерде
«Сүбедей» спорт өргээзинге «Чаңгыс суур — чаңгыс
бүдүрүлге» губернатор төлевилелинин киржикчиле-
ринин бүдүрген барааннарының делгелгеи болган.
Төлевилел чаа деңгелче көдүрлүп, ооң киржикчилеринин
бүдүрген продукциязының шынары дыка экижээнин делгел-
ге көргүскен. Ону барымдаалааш, «Чаңгыс суур — чаңгыс
бүдүрүлге» губернатор төлевилелинин киржикчилерин ам-даа
деткиир деп шиитпирни Тываның Баштыңы хүлээп алган.

Декабрь 12-де Тываның Баштыңы Тыва Республиканың
Дээди Хуралына «2015 чыл: чаа шылгалдалар — чаа арга-
лар» деп Айыткалын кылган. Республиканың мурнунда тургус-
тунуп келген бергелер, оларны ажып эртер талазы-биле хем-
чеглер Шолбан Кара-оолдун Айыткалында кол чүүл болган.

«МЭЭҢ ТЕРГИИН КИЧЭЭЛИМ-2014»

Мындыг аттыг Бүгү-Россия чергелиг башкыларның профессионал мергежилинин мөөрейи Москва хоорайга декабрьның эгезинде эрткен. Республика чергелиг конкурстарның тилекчилери 6 башкы ол мөөрейге киришкеш, шупту дээди шаңналдарлыг чанып келгеннер.

Тываның школаларын төлээлеп, Кызылдың №2 ортумак школазындан орус дыл болгаш литература башкызы Светлана Сарыг-ооловна Кызыл-оол, төөгү болгаш ниити билиг башкызы Эрес Биче-оолович Ховалыг, орус дыл болгаш литература башкызы Нина Павловна Багрецова 3-кү черни чаалап алганнар. Эге класстар башкыларының аразынга мөөрейге Кызылдың №5 гимназиязындан Любовь Доннай-ооловна Тожулук биле Марина Дозулдаевна Монгуш 3-кү черни, Кызылдың №10 коррекциялыг школаның башкызы Алина Чапаевна Самдан 2-ги черге төлөтпиг болганнар.

Мөөрейге киржикчи бүрүзү бодунуң кичээлин 10 минута дургузунда таныштырар. Оларның ажылдарын Россияның билдингир, шыырак школаларының директорлары, академиктер, эртемденнер, психологтар үнелээн. Конкурс эртип турар үеде башкылар мергежилин бедидип алыр аргалыг база болган. Ол өөредилге үезинде аталдарлыг психолог башкы Шалва Александрович Амонашвилиниң лекция номчааны башкыларга улуг чоргаарал бооп турар.

Кызылдың №2 ортумак школазынга медаль алган тилекчи башкыларны чыып, ужуражылганы эрттирген. Ужуражылганы ук школаның төөгү башкызы Эрес Биче-оолович Ховалыгның ажык кичээли-биле эгелээн. 100 чылдаан байырлалдар таварыштыр өөреникчилериниң төөгүге билиин быжыглап, чурт-шинчилел ажылдарына сонуургалын улгаттырар, өске чоннарның культуразын хүндүлээр, патриотчу меде-

лин сайзырадыр сорулга-биле бо кичээлди эрттирген.

Кызыл хоорайның мэриязының өөредилге талазы-биле начальниги Нина Геннадьевна Потапова: «Ниитилелге бистиң башкыларывыстың чедип алган тиелелгезин, ажылының түнелдин, кандыг чадада чоруп турарын көргүзөр, билиндирер сорулгалыг бо ужуражылганы эрттирип турарывыс бо. Мындыг мөөрейлер башкының профессионал мергежилин, эрттирип турар кичээлдериниң шупту көргүзүлгери-биле шыыраан көргүзөр» — деп демдегледі. Нина Павловна Багрецова бо мөөрейге киржип тургаш, 70 ажыг ажык кичээлдерге олурушканын, Москва хоорайның дээр дээн школаларына четкенин, «Ында тоолда дег-дир» — деп магадап чугаалады. Алина Чапаевна Самдан бо мөөрейге киришкенин, ооң кичээлин улуг профессор, академиктер үнелээнин чугаалап, бодунуң ажылдап турар школазының удуртулгазын, Нина Геннадьевнаның деткимчезин алганынга четтиргенин илередип турду. Светлана Сарыг-ооловна Кызыл-оол: «Бистер Москваның башкыларындан дудак чок ажылдап турар бис» — деп сеткилинден ажылынга ынаан көргүстү. Любовь Доннай-ооловна Тожулук, мөөрейге киржип тургаш, национал идик-хевин кеткеш, кадартар сунуп, боттары таныштырарга, жюри кежигүннери, киржикчилер туруп алгаш, адыш часкаашкынар-биле

хүлээп алганын чоргаарал-биле чугаалады. Марина Дозулдаевна Монгуш мөөрей үезинде девидеп, сүрээдеп турза-даа, конкурстун удуртулгазының тургузуп берген эвилең-ээлдек, эпиг байдалы-биле киржикчилерни оожуктуруп, сүрээдевейн киришкенин өөрүп чугаалады. Дээди эртемниг башкылар безин Тыва, Азия төвү кайдазын билбезин ол кайгап чугаалады. Конкурстун Тывадан чаңгыс эр киржикчизи Эрес Биче-оолович Ховалыг бистиң школаларывыс чаңгыс аай формалары-биле москвачыларны ажып турар, олар ол системаже ам-даа кирбээнин сонуургатты.

Нина Геннадьевна Потапова: «Башкы кижиниң кажан-даа, кандыг-даа үеде эртем-билини, статусу өскелерден бедик чоруур ужурлуг» — деп чугаалааш, төлөтпиг башкыларга чедишкенин дээш база үнүп олар Чаа чыл уткуштур байыр чедиргеш, мындыг мөөрейлерге дидими-биле киржиринче өске башкыларны база кыйгырган.

Тываның адын алдаржыдып, бичии регион-даа болза, бүгү Россияның тергиин башкылары-биле чаңгыс одуругда бир дең, ажылынга бердинген төлөтпиг башкылар деп адын бадыткаан тилекчилерге (чурукта) бүгүдеге чедишкенин күзээли.

Алдынай СОЯН.

Чурукту Виктория САЛЧАК тырттырган.

Бичиилерге чаа оран-сава

Президент Владимир Путинниң «Школа назыны четпээн уруглар албан черлеринге хамааржып турар кагдыг болгаш өскээр ажыглаттынып турар оран-саваларны катап эгидер дугайында» Чарлыына дүүштүр Эрзин кожунунуң чагыргазы кожун эмнелгезиниң поликлиниказы турган ийи каът бажыңны уруглар садынга таарыштыр эде кылдыргаш, өөредилге эргелелинге хүлээди берген. Сайзана аттыг уруглар садының эргелекчизинге өөредилге шугумунга 30 ажыг чыл ажылдаан күш-ажылдың хоочуну, Россия Федерациязының Улус өөредилгезиниң хүндүлүг ажылдакчызы Аяна Чапаевна Сайдыны томуйлаан.

Ук объектини септеп кылыры-биле конкурста тилеп алган Кызылдың «Ак-Даштыг» кызыгаарлаттынган харысалгалыг ниитилели (удуртукчузу Ш.М. Хертек) ажылды 2014 чылдың февраль айдан эгелээш, октябрь айда кылып дооскан. «Сайзана» уруглар садының ажылгалга киргени-биле Чонну ажылга хаара тудар төптүң учедунга турган 40 ажыг кижик ажылга хаара туттунган, оларның 16-зы — уруглар садының башкылары.

Садикте Эрзин сумунуң 120 уруглары 6 бөлүктө хаара туттунган. Бөлүк бүрүзүнүн ойнаар, өөренир өрээлдери сөөлгү хевирниң дериг-херекселдери-биле дериттинген, ойнаар, удуур, кеттинер, өөренир, чунар тускай өрээлдерлиг. Кухня болгаш хеп чуур өрээлдерниң дериг-херек-

селдери четчир. Садикти мурнунда амгы үениң негелдезин езугаар белетке кылган дериг-херекселдерлиг, уруглар ойнаашөлчүгештерни таарыштыр кылганы садикти даштыкы хевирин ула аян кирип турар. Ынчалза-даа уругларның өөредилгезинге херек көргүзү материалдары, телевизор компьютер болгаш сайзыралынга херек ойнаарактар чедишпес бооп турар. Ону чоорту тып алыры биле чондан, ада-иелерден дуза дилеп, марафон эрттирер планныг.

Садиктиң септелгези дүрген доозуп, ажылгал кириренин үлүг-хуузу кириштирген кожун чагыргазының даргазы Р.К. Шининге, орадакчызы Д.Б.Б. Чопуйга, Чонну ажылга хаара тудар төптүң директору С.И. Сотпага, пенсия фондузунуң удуртукчузу Е.Б. Оруспайга, ада-иелер болгаш дараазында садыгларның ээлеринге «Замбала» (Д.В. Бөөдей), «Алена» (Ч.Л. Лойгу), «Чыргал» (Л.С. Лапкажап), «Новинка» (Ч.Д. Хангай), тудуг материалдары-биле дузалаан ху сайгарлыкчы Д.К. Саа Эрзин школазының досзукчу, 11-ги классты өөреникчилери дээш оон-даа өскелерге садик ажылдакчылары болган ада-иелер өөрүп четтиргенин илереткеннер. 2014 чылда оларга каң дег кидыкшылды, чораан чоручогуп, үүлө-херээ үргүлчү бүдүп чоруурун, хей-аьды бедик болурун кезеп турарлар.

Кожун чагыргазының парлалга албан

ӨӨРЕНИР АРГАЛЫГ

ТР-ниң Кадык камгалал болгаш ТР-ниң Өөредилге болгаш эртем яамылары республиканың туберкулезка удур диспансериниң уруглар салбырында эмнедип чыдар уругларны ырактан харылзажып өөренир (дистанциялыг) өөредилгези декабрь 1-ден эгелээн.

Эртенгиниң 8 шактан эгелээш ийи аңгы ээлчегде уруглар Кызылдың, Шагаан-Арыгның, Самагалдайның, Кызыл-Мажалыктың өөредилге төптеринде башкылары-биле скайп таварыштыр чугаалажып, кичээлдеп турар. Башкылар уругларга теманы тайылбырлап бээр, билдинмес айтырыглар тургустунуп кээр, уруглар башкызындан удур айтырып алыр болгаш онаалгаларын тайылбырлап берип турар. Моон мурнунда

чылдарда аарыг уруглар эмненмишаан, өөренир аргазы чок турган. Амгы үеде уруглар салбырында үр үе дургузунда 5 айдан эгелээш 18 харга чедир ниитизи-биле 44 уруглар кадыын быжыктырып эмнедип турарлар. Оларның аразындан 23-жү школа назылыг уруглар.

Республиканың туберкулезка удур диспансериниң уруглар салбырының эргелекчизи Альбина Чаянмааның чугаазы-биле алырга, уруглар өөренимишаан эмненирге, оларның сагыш-сеткилинге, дүрген сегиринге-даа эки салдарлыг. Чүге дизе школа назылыг уруглар маңаа үр үе дургузунда эмнедип, өөредилгезинден чыдып каарындан муңгараар дээрзин ол чугаалады.

Ольга Монгуш, ТР-ниң Өөредилге болгаш эртем яамызының ниити өөредилге

килдизиниң эргелекчизи:

— 2009 чылдан тура «Өөредилге» деп мурнады хөгжүдер федералдыг телевиделиң программасы-биле республикада Барыын-Хемчик кожунунуң Кызыл-Мажалыктың 1 дугаар школазы, Тес-Хем кожунунуң Самагалдайның 2 дугаар школазында, Шагаан-Арыгның 1 дугаар школазында база Кызылдың 4 дугаар школазында дистанциялыг өөредилге төптерин ачтыкан. ТР-ниң Кадык камгалал яамызының өөреникчилерге таарымчалыг байдалды тургузуп, компьютерлерни четчелеп, веб-камераларны кириген. Интернетти ажылгааны дээш телевидерин олар бүрүнү-биле харыылап турар. Уругларның саны-биле бо класста 4 компьютерни салган. Амгы үеде 23 уругга ол четчир. Ын-

чангаш декабрь 1-ден тура, аарыг уруглар өөренир аргалыг болганнар.

Кичээлдер тускай расписание-биле болуп турар. Мында 2-ги класстан 11-ги класстың өөреникчилери бар. Доозукчу класстың өөреникчилерин шылгалдаларга база белеткеп турар. Бир эвес чаңгыс аай күрүне шылгалдалары дужаар үеде уруглар маңаа эмнедип турар болза, тускай федералдыг негелделер езугаар бо класска-даа ону эрттирип болур бис — деп чугаалады.

Келир чылын ТР-ниң Өөредилге болгаш эртем яамызы туберкулезка удур диспансерниң уруглар салбырынга библиотеку ачар. Аңаа өөредилге, чечен чогаал номнарын яамы долузу-биле хандыар.

Кызылдың 5 дугаар гимназиязы уругларга Чаа чыл

бүдүүзүндө шивини беле кылдыр берген. Ону эмнелгениң ийиги кадында каа таан. Хөй-хөй айлар, чылда дургузунда эмнедип тура уругларга энерел сеткилди эриг баарлыг доктаамал дедикчилерниң ачы-буянны чоруу аарыг уругларга ул өөрүшкү, деткимче болган дүрген сегириниң бир аргаз дээрзи билдингир.

Кызылдың 5 дугаар гимназиязы янзы-бүрү акцияларны организастан, ачы-дуза чедери чаңчыл болу берген. Бичилин олар республиканың өкпе аарыгларына удур диспансерниң девискээриниң «Челээш» деп бичии уруглар шөлчүгжин өөреникчилерни болгаш ада-иелерниң деткимчези-биле тургусканын демделеп каары артык эвес.

Шончалай ХОВАЛЫ

2014 чылдың онзагайы

Берген ОНДАР, Улуг-Хем кожуунун прокурору, юстиция-улуг чөвүлекчизи:

— 2014 чыл меңээ болгаш өг-бүлемге аас-кежиктиг чыл болган. Ада-иелерниң ак-сынын кежи оларның уругларында дээрзи билдингир болгай. Өөм ишти Саяна-биле дөрт уругну өстүрүп, төлөпиг кижилер кылдыр кижизидип турар бис. Бистиң ол күженишкенивис хилис барбаан: оглуус Амир Россияның Шииткел күүселдезинин федералдыг албанының юридиктиг институтун бо чылын кызыл дипломнуг доозуп келди. Ол Шагаан-Арыг хоорайда эдип ча-колонияда опертөлээ болуп ажилдай берген.

Шкү-Саар ООРЖАК, «Мөген-Бүрен» КУБ-туң дирек-

— Эң солун чүүл — Тываның ССРЭ-ге каттышканы-биле деңге базаып, 70 харлааным. Россия биле Тываның дем-нежилгезинин 100 чылын болгаш Кызыл хоорайның тургустунганындан бээр 100 чылын, бичии республиканың улуг чурттуң составына каттыжып киргенин юбилейин уткууру меңээ аажок улуг аас-кежик болган.

«Чаңгыс суур — чаңгыс бүдүрүлгө» деп губернатор төлөвилелдин ярмарка-делгелгелеринге киржир дээш бо чылдың эрткени билдиртпейн барды.

Юдмила ОНДАР, республиканың наркология диспансер-психиатр-нарколог эмчизи:

— Эрткен чыл меңээ аажок олча-кежиктиг чыл болган. Бир дугаар аас-кежим — бо Аът чылы меңээ бир дугааргы чаптанчыг уйнуку белекке сөңнээн. Чечек ышкаш чаптанчыг кызывыс өг-бүлевисти каастай берген. Дараазында бир онзагай болушкун — бо чылын 50 харлаан оюм демдеглээн мен. Амыдырал-чуртталгамче хая көрнүп, бодум хуумда түңнелдер үндүрер аргалыг болган мен.

Кижиниң амыдыралының чугула кезин ажилы ээлеп турар болгай. Чонга ажыктыг, харысалгалыг ажилды чору-

Гуляна СТАЛ-ООЛ, Кызылдың 9 дугаар гимназиясының баш-

— Эртип турар Аът чылы — мээң амыдыралымда онзагай чылдарның бирээзи. Бистиң өг-бүлевисте Бурган башкы улуг аас-кежикти хайырлаан: хары угда ийи чаптанчыг уйнуктарлыг болган бис. Ол дээрке кандыг-даа ада-иениң амыдыралында онзагай болушкун. Олар бистиң өг-бүлевистиң амыдыралын улам каастап, ийи дакпыр кырган-ава, кырган-ача болур аас-кежикти берген. Улуг уйнуум Давидашкаам 10 айлыг, бичииз Кирилл 4 айлыг. Бичии, чаптанчыг чаштарывыс ка-

чаагай өзүп, ада-иези, кырган-ава, кырган-ачалары бистерни түп, төрөөн Тываның төлөпиг хамаатылары бооп өзөрүн ээр-дир мен.

Дон аңгыда ажил-агыйымга 2014 чыл база-ла хоомай эвес. Россия чергелиг мөөрейге киришкеш, тилекчилер санын-ирип, Россияның Президентизи В.В. Путиниң грантызын ал-

Шолбан-оол ЧАНЗАН, ТР-ниң Хамааты камгалал болгаш а байддалдар херектеринин талазы-биле агентилелин директору:

— Агентилелдин ажил-чорудулгазына хамаарыштыр чугаалаар болза, 2014 чыл биске нарын болгаш дүшкүрлүг эрткен. Республиканың девискээринге дөрт онза байдал бүрүткеттинген: суг, өрт халаптары; орук-транспорт болушкуну, «Тыва-авианың» вертоледунуң читкени. Оларның түңнелинде улуг материалдыг когаралдар болганындан аңгыда, эң коргунуч чүүл — кижилер амы-тынындан чарылган.

Озал-ондак, айыыл-халап болу бээрин кым-даа баш удур билип, манап олурбас

гай. Ынчалза-даа халаптыг болушкуннар хөй кезинде кижикичээнгей болгаш оваарымча чок чоруундан болур дээрзин

Бистиң ажил-агыйымыс аажок бачым-чымыштыг-даа болза, уругларымыс кичээнгейвис кошкавын келген. Ам безин оларның авазы Саяна уругларына тыпсыр Чаа чыл белектерин дилеп тып чоруп турар.

Эрткен чыл меңээ база чогумчалыг болган. «Россия Федерациясының прокуратуразының хүндүлүг ажилдакчызы» хөрек дем-дээн, Чингине прокурорунуң хүндүлел бижини меңээ тывыскан. Ол шаңналды прокуратура органның албан-күлээлгези үлөгерлиг күүсеткени, хоойлу-дүрүмнү болгаш корум-чурумну быжыглаар херекке онзагай салышкыны дээш тыпсыр. Мээң күш-ажылымны Аът чылында ынчаар бедии-биле үнелээнинге өөрүп тур мен.

2015 чылда прокуратура органның ажилдап эгелээнинден бээр 20 чыл болур. Меңээ тывыскан шаңнал дээрке Улуг-Хем кожуунунуң прокуратуразының бүгү ажилдакчыларының ажилын үнелээни ол деп санаар мен. Чаа 2015 чыл-биле республикада бүгү коллегаларымга, нийтизи-биле Тываның чонунга чедишкени-нерни, аас-кежин күзеп тур мен.

«Наадым — 2014» малчыннар байырлалында көдээ ажил-агый албан черлериниң тергиннери кылдыр Мөңгүн-Тайга кожуунунуң «Мөген-Бүрен» бүдүрүлгезин шаңнаан болгаш «Беларусь» тракторну алган бис. Өглер мөөрейинге база бистиң өөвүс эң тергин болган. Бо мөөрейге ийи чыл бурунгаар-ла белеткенип эгелээн бис.

Бо чылын ТР-ниң Хөй-ниити палатазының ийиги составының кежигүнү база болдум. Хөй-ниити ажилдарына бүгү назынымда идепкейлиг киржип келген мен. Ам-даа Кызыл хоорайга азы өске-даа кожууннарга болур дээн хемчеглерге улуг күзелдирим-биле ыраксымгай баар-дыр мен. Ындыг турбуже чамдык аныяк кижилер Мөңгүн-Тайга кожуунга чаңгыс катап кээп, кандыг-бир хемчегге киришкеш, «Моон соңгаар бээр келбес мен, ырак-тыр» — деп шугулдарын кайгаар мен.

дуп турар эмнелгеде ажилдап турарымны база аксым-кежи деп санап чоруур мен. Арага, наркотиктер-биле холбашкаш, хилинчектенип чоруур кижилерге дуза чедирер ажылывыста бо чылын чаа-чаа аргаларны, чаа-чаа эм-таң аймаан ажыглап эгелээнивести база онзагай болушкун деп бодаар мен. Ылаңгыя «Вивитрол» деп аарыгны шуут бир тускай кылдыр эмнээр чаа эмни ажыглап эгелээнивис — база бир улуг болушкун. Ынчангаш арага, наркотиктерден аараан кижилер хоралыг чаңчылындан адырлып эгелээни — ажылывыстың эки үрө-түңнели. Биске эмнээшкенин база реабилитация чадазын чедишкенин эртип, кадык амыдыралче эглип кээп турар аарыг улузувус база көвүдөп эгелээн.

Бо чылын бир аныяк оол ажил-агыйга тургустунуп, өг-бүлө тудуп, кудазын-даа эрттирди. Үнүп оор 2015 чылда база арагалаар чорук-биле демиселивисти күштелдирип, оон-даа үрө-түңнелдиг ажилдаар сорулгалыг мен.

ганым дээрке, аажок улуг аас-кежик-тир. Ол бүгү чедишкенимге Кызылдың 9 дугаар гимназиясының өөреникчилеринин болгаш башкыларының ачы-буяны улуг деп санап, оларга өөрүп четтиргенимни илередип тур мен.

База-ла бо чылдың онзагай, чараш болушкуннарының бирээзи — төрөөн гимназиявыстың чаптанчыг чаштарны өөредир-биле эжиктери ажыттынганындан бээр 25 чыл оюн демдегледеп эрттиргенивис. Бо гимназияга ажыттыг дораа-ла ажилдап эгелээн кижиге меңээ ол — кайгамчык болушкуннарының бирээзи. Төрөөн школазының төрүттүнген хүнү-биле байыр чедирер дээш келген хөй санныг доозукчуларның аразында бодумнун доозукчуларым база бар болганы меңээ дыка өөрүнчүг болду. Эрте-билегиниң эжин ажыдып, улуг амыдыралче чепсеглээш үдээн гимназиязын, өөреткен башкыларында ажилдап чоруур доозукчуларывыс биске чедип келири дег аас-кежикти, өөрүшкүнү башкы кижичүнүң-биле-даа деңнеп шыдаас.

Үнүп оор Хөй чылында тыва чонумнун ажил-амыдыралы бүдүп, чогуп, аас-кежик, өөрүшкү немежип, чаштар үнү кезээде чаңгыланып турзун деп йөрээр-дир мен.

билер бис. Оон түңнелинде улус агаар-бойдуска эгээртинмес хораны чедирип, боттарының кадыкшылын үрөп, амы-тынындан чарлып турары ийи дакпыр хомуданчыг болгаш харааданчыг. Мону барымдаалап келир 2015 чылда агентилелдин ажил-чорудулгазы-ның кол угланышкыннарының бирээзи кылдыр хамааты камгалал болгаш онза байдалдар талазы-биле хемчеглер дугайында чурттакчы чонга дүрген болгаш чогууру-биле дыңнадыры деп чүүлду айтып, ону херек кырынга боттандыраар мурнады көрүп турар бис. Салдыгын сорулга утка-шынарлыг, ужу-дузалыг, аажок херек. Ону күүседир дээш чурттакчы чон-биле оон-даа сырый харылзаалыг болуп, үрө-түңнелдиг ажилдаар ужурулуг бис.

Үнүп оор 2015 чыл-биле коллективтин өмүнээзинден Тываның чурттакчыларына изиг байыр чедирип, шупту-ла чүүлдерге чедишкенин йөрээп, аал-оранындан өөрүшкү-маңнай кезээ шагда ыравазын күзедим. 2015 чылда айыыл-халап, озал-ондак Тываыстан чайлап турзун!

Шончалай ХОВАЛЫГ белеткээн.

Чуртумнун кайгамчык хайыралы

2014 чылда «Шын» солунун арыннарына республиканың аңгы-аңгы булуңнарында бижикчилер «Төрөөн чуртун төөгүп берем» деп рубриканың адаанга бодунуң төрөөн булуңунуң онзагай тала-ларын бижип, чонга та-ныштырып турганын улуг сонургал-биле номчуп турган мен. Шынал-ла, бо назынымда билбейн, дың-навайн чораан чүүлдерим-ни оон билип алганым-даа чажыт эвес. Бодум хуумда база Мөңгүн-Тайгамның база бир онзагай үнүжүн сонургадай деп бодазым-за-даа, солун-сеткүүлге чүве бижир дуржулгам-ның чогумдан, ажылымның чай-кызыг бербезинден ол сорулганымны күүседип четтикпээн мен. Ынчал-за-даа ону номчукчуларга таныштыра-биле бижип алган бичии шүлүмнү редакцияже чоруттум.

Ол чечекти Мөңгүн-Тайга улузу «Откуут чечээ» дижир. Ол хая тиинге-даа, эң курга, өл безин дегбес черге-даа үнүп кээр онза-гай шынарлыг чечек боор. Кара-кызыл тенниг, өкпөң өңнүг, май айның төңчү-зүнде, июнның эгезинде чечектелир.

Бо чараш чечекке бичии чажымдан бээр ынак чораан мен, ынчангаш аңаа тураскаадып, шүлүк би-жириң оралдаштым, бир эвес солунга үнүп келзе, кайы-бир композитор аял-га-даа бижиптер чадаас.

ОТКУУТ ЧЕЧЭЭ

Оранымны каастап
чоруур
Откуут чечээ таан чараш.
Кара-кызыл чидиг тени
Камгалаан дег
адырылбас.
Откуут чечээ,
откуут чечээ
Оранымны каастап чору.
Кадыг, быжыг,
чараш чечек
Хая тиинден харап алган.
Өкпөң-кызыл чараш өңүн
Өөрүшкүлүг
сөңнээниг-даа.
Откуут чечээ,
откуут чечээ
Оранымны каастап чору.
Суг чок черден үнер
чечээм,
Чуртум демдээ
болган-дыр сен.
Ырак-чоокта
чуртташтарның
Ынакшылын
чаалап алдың.
Өшкү-Саар ООРЖАК,
көдээ ажил-агый бүдү-
рүлгезинин хоочуну.

Сайын-Белек Түлүш девип тур!

Ачылыг ак-көк дээрде ай-хүнден эгелээш, дүнеки дээрнн сылдыстары бирде чайынналдыр херелдени бээр, бирде булут тыртып, бүргей бээрн кым-даа билир. Дээр-деңгерлер безин ынчаар чаңнап турда, бистерниң, кижилерниң, салым-чолунуң оюну оон каш янзы ындынналып кээрннге чөпшээрээрден башка... Хөй чоннуң аразындан күштүглерниң күштүү кылдыр хартыганың кашпагайы-биле тыва мөгелер теп үнүп кээрге, сүрлүг-ле. 2014 чылдың эң кол, эң улуг байырлалы Россия биле Тываның демнежилгезиниң 100 чыл ою база Кызылдың үндезилеттинип тургустунганындан бээр 100 чыл оюнга тураскааткан улуг хүрешке шүүлген Сайын-Белек Түлүш-биле чоок таныжып алырынче номчукчуларны чаладым.

га ийги черни алгаш кээрге, Тыва Республиканың Чазаа аныяк спортчуну деткип, акша шаңналын берген. Моолга азы Тывага-даа, республика азы суму чергелиг-даа хүрештерниң деңзүгүрү аар, салам болур деп, Сайын-Белек бодап чоруур. Каяа-даа баарга, мөге кижин мөге, чоннуң хүндүткели, ынаныжы, шагдан бээр ындыг турган болгаш ындыг болуп артар. Юбилей байырлалының улуг хүрежиге Сайын-Белек Түлүш дөрттүн санынче киргенин хүрешке сонуургалдыглар утпаан боор. Чүгле стадион долган

Күчүтен мөгениң шавар халдашкыны хензиг када үзүктелди бээр аразында хенертен туткаш, октап алган. Хүндүткелиг улуг мөгевис боду ынчап баар деп маанаан хевирлиг, бажын чайгаш, хүлүмзүрүп каан. Эң шиитпирлиг сөөлү салыг — Сайын-Белек Эрес-биле дөрт хончуке кири хүрешкеш, Эрес ону көдүрүп келгеш, октаар деп чыдырда, Сайын-Белек карак чивеш аразында хөделгеш, бодун октап каан. Ол дораан дыка дүрген тура халааш, күрүне тугунуң адаан орта маңнап кээп чыдыпкаш, үр-ле тейлеп каанын көргөн чон утпаан боор. Тыва

хүрежин, бичии мөгелерден Баткар Баазаң (Эрзин), чараш хүрештиг мөгелерден Айдын Монгуш (Улуг-Хем), Артур Шагжы (Чөөн-Хемчик) болгаш өскелерни-даа чоргаарал-биле адады. Мөге кижин бардам болурга, экизи бе, багайы бе деп сонуургаарымга, чонун хүндүлөвеске бир багай, чөлдүр болурга бир багай деп харыы алдым. Арзылаң мөгениң база бир солун талазы — чүдүлгеге хамаарылгазы. Аныяк мөгелерге чүү деп чагыг бээр силер дээрмизге: «Кижин бурганынга тейлеп, чер-чуртун ыдыктап, ада-иезин хүндүлөп чоруур болза эки» — деп чугаалады. Моол мөгелер биле тыва мөгелерниң аразында улуг ылгал чок, бистер-биле дөмей деп бодалдыг. Чүгле оларның артында улуг-улуг компаниялар, спортчу клубтар оларны деткип, бүгү тала-биле хандырып турар боор. Ынчангаш олар улуг залдарлыг, хүрешке белеткениринге бүгүле таарымчалыг байдалдарны тургусканын магадаар. Тыва сайгарлыкчылардан мөгелерге, өске-даа спортчуларга док-

боор, тес-хемчилер сурагл мөгени бүгү тала-биле детки келгенинге ол чоргаарлан чоруур. Аныяк мөгениң өөн иштин Чинчи Сергеевна дээр Алыс боду Сүт-Хөлдүн Кар Чыраа чурттуг. Школада физика-математика башкыл ажылдап чоруур. Оларны бичии уруун Долума деп адаа огулун адын Сайын-Белек боду Күдер деп адап алган. Ажы-төлүнүн келир үезин көргөш, ачазы бичии кы эмчи болган болза деп күзээр. Огул Күдерниң адындан илдең, хүрежир болза, эки-

Сайын-Белек улuzu-биле демнежири тургаш, оон кырыдан банкыдан каш катап чээп тургаш, бажын тудуп алган. Арзылаң мөгениң хүн бүрү ажыл-хожулу өске чон-биле дөмей-ле: уруун, огулун урлар садынга чедирер, кез алыр, улузунуң аыш-чеми, хысыны дээрн чижектиг айтырларны шиитпирлээр, бажының от-көзү дээрн, бажы Хөй эьдинден чаагай чем кылырынга ынак. Оон-биле кай спортчу кижиге доктаамал болеткел херек, бичии-ле су салдынып, чалгаараар бол күш-дамыр суларап, «чалгаапаар. О-Шынаа суурнуң чо Сайын-Белек мөге Ак-Бедик Кызыл-Бедик дагларын ө халып чоктааш, куду халбадып кээрн бо-ла эсерлер. Спортчуларның «кысыгыртаар» деп чугаазыда дег, шыңганнарны быжытырып, аваангыр-кашпайын чидирбезиниң, эң бер бол, бөдүүн аргазы ол. Чүг ынчан мөге кижин шыдама октадыпкаш-даа, туруп кээр дараазында адаан оюнуга белең болуп, удуун нег алыр. Кажан стадион долдон чон өөрүшкүлүг алгы-кышк биле туруп кээрге, уттундурбартып каар ол өйде мөгени кижиктиг сылдызы чайынай бээр. Эртип турар чыл чайынналчак тиилелгелер чедип алган ынак мөгелери Сайын-Белек Түлүш-биле Эрес Кара-Сал оларга үн олар 2015 чыл чедиишкенини, аас-кежикти, олча-омак уgbaaje эккээрн күзедив.

Галина МАСПЫК-ОО

Чуруктарны хуу архаа тен алган.

Шагдан бээр бистиң улуг өгбелеривис кым-бир кижини кайгап магадаанда «Черинде бе, суунда бе» — деп чугаалажыр. Хүндүлүг мөгевис Сайын-Белек Михайлович Түлүш Өвүр кожуунуң Ак-Чыраа суму-зунга төрүттүнген. Сайдаш, Се-зен-оол деп акыларлыг. Үш дугаар огул төрүттүнерге, ачазы өөрээш, огулунга Сайын-Белек деп чараш атты тывыс-кан. Чаңгыс оол — оол эвес, ийи оол — чартык оол, үш оол — оол деп баштак чугаада дег, ачазы үш огулунуң кайызы мөге болур ирги деп бодаан чадавас. Чүге дизе Михаил Шакаанаевичиниң бодун көөрге безин бедик-чаагай, хүрештерге шүглүп чорааннарның бирээзи дээрзин чаңгыс чер-чурттуглары билер. Амдызында бичии Сайын-Белек Хоолу биле Ирбитейге эштип каап, Орукунуң шынаа-зынга алды харлыг тургаш-ла, аът мунуп халдып турда, школага өөренир үе келген. Ак-Чыраа ортумак школазынга өөренип эрттирген чашкы шаандан сактып артканы, ынак башкызы Долаана Нарын-ооловна Доспанниң тыва дыл кичээлдери болгаш күш-культуразы кайын уттундурар.

Бичииинден тура ынак авазы Антонина Севэзновнаның амдангыг аыш-чемин чип, ачазының хайгааралының адаанга хүрешке өөрөнгөн. Ынчангаш-ла боор, школа соонда ынаар-мынаар өөренип кирер дугайында айтырыг безин тургустунмаан. Чугаа чокка билдингир — чүгле хүреш, бурунгаар-ла, Сайын-Белек! Акылары Айлык, Марат суглар-биле хүрежип, чери-чуртундан ырак черге хүрежир бетинде дадыгып, суурлар, кожууннар аразынга хүрежип чоруп тургаш, бурун тоолдарның маадырлары начыннар дег, кара черни казырадыр тутчу бээр улуг мөөрейлерге, аныяк бол, адысураа алгып, онагларын чиик октаар өйү чедип келген. Кызылга чурттай бергеш, спорт залындан үнмес, белеткел-ле, белеткел негээр ачыр-дачыр сегиржип алышкыннарны чечени көрбээр дээр. Ынчалза-даа ынак ачазындан өске ону мөге кылдыр быжыктырган баштайгы тренери турган хүндүлүг Даш-Маадырның чагыгларын база утпайн сактып чоруур. Оларның бичии оолга бүзүрели Россияның, Моолдун, Польшаның спортчу арена-ларынга хостуг болгаш сумо хүрештерге мөңгүн, хүлер медальдарга эккелгени ол. Европа чемпионатын-

чон эвес, бүгү Тыва кайы мөге, кымны октаар ирги деп четтикпейн манап турган. Чүге дизе ТНТ телеканалы тус хүрештин дорт дамчыдылганын база көргүзүп турган. Чүс чылды байырлаан адаан-мөөрейге тиилелгеже 300 ажыг мөгелерни соонга арттырган кымнарыл ол? Күчүтен мөге Аяс Монгуш, Чаан мөге Эрес Кара-Сал, Арзылаң мөге Се-ден-Очур Кара-Сал база Арзылаң мөге Сайын-Белек Түлүш олар-дыр. Хүндүлүг аттарын безин дыңнап кааш, багай кижин сести бээр ат-сураглыг мөгелер! Сайын-Белек Аяс Монгуш-биле хүрежип тургаш,

хүреш дугайында сактыышкын безин кижиге чараш күчү-күштүг энергияны бээр-дир ийин... Күзүн эрткен хүрешти чүге сактып ор силер дээрге, Арзылаң мөгеден: «Кайы хүрешке тиилээр эң берге болду?» — деп айтырымга бо байырлал хүрежин адаан чүве. Эш-өөрүнерни адап, номчукчуларга сонуурга-дып көрүңерем дээрмизге, мөгевис оожум хүлүмзүрүп кааш: «Эрес Кара-Сал дээрге хүрештерге кады белеткенип турган найыралдыг эжим-дир» — деп, ол харыылады. Өске мөгелерден Тываның Начын мөгези Андрей Монгуштуң дидим, кашпагай, дүрген

таамал дузаны көргүзүп чоруур Роберт Дермеевич Доржуга бодунуң-даа, эштериниң-даа мурнундан улуу-биле четтиргенин «Шын» солун дамчыштыр чедирип каарын дилээн.

Сайын-Белек Түлүш амгы үеде Тес-Хемниң О-Шынаа суму-зунда бичии уругларның хүреш секциязының тренер башкызы болуп ажылдап турар. Назы-хар аайы-биле дөртөн хире бичии оолдар сураглыг мөгениң кичээлдеринче кээп турар. Оларның аразында кончуг мөге болур чаяан-ныг оолдар бар деп быжыг бүзүрелдиг. Ынчангаш-ла

Аяк шайны аартап ора...

ХАРДА ЧАГАА

Аяк Кызыл хоорайның Улуг-Хем ол чарында да-
ынга өг-бүлөзи-биле чурттап
ган. Ол эртенниң-не ажы-төлүн
ртипкеш, автобус доктаар чер-
базып-ла каар. Улугларын-
олаже, а хеймер кызы Мила-
ын уруглар садынче чедирер,
ыл соонда база-ла ол орук.
Бир-ле катап адашкылар чанып
аш көөрге, орук ийинде чагган
ның дески деп чүвези аажок,
караанга чайыннаарга, ка-
чылчырыктаар, манган-на ак-
ыдыралдың аагынга алыскан,
ыш-сеткили хоозураан киж-
ге сагыш човап, харга «Бурган
ээ ынак!» деп буду-биле тартып
ып бижип кааш, бүдүн номну
кээн дег, өөрүй берген.
Эртенинде эртип чыда бижээн
териниң уунче көрүптерге,
үглө меңээ эвес» деп, билдин-
с киж бижип каан болган.
с боданып туруп-туруп, «Сеңээ
а» деп бижээш, оруун улам-
папкан. Дартазында көрүп-
ге, «Чүү дээш?» деп айтырыг
кээн болган. «Чүү дээш-даа
с, анаа-ла сээң барың дээш»
харыылаан. Оон эгелээш-ле
билдинмес киж-биле хар-
чагаалажып эгелээн. Аяк та-
вазы кижиниң айтырыгларына
ыылап-ла турган. Кажан-на
п турар киж боор? Кандыг
ки ирги? Ужуражыр ирги бис
деп, айтырыглар Аясты со-
ргадаыр аларган. Бирде чедип
геш, элээн үр манап тургулаар-
а. Сөөлзүредир чагаа бижиир
даа артпаан, ынчангаш олар
ызы-даа улуг үжүктөр-биле
с, а чинге ыяш будуу-биле би-
едир бижип турганнар. Хүннер
ип-ле турган. Час-даа чоокшу-
ан. Хар бичилеп эрип бадып
лээн. Аяк танышпас өңнүү-биле
аалажырын уламчылап, кажан
уражыр ирги бис деп манагы-
п турган. Хар шуут чок кылдыр
ээн. Аястың сагыш-сеткилинде
р-ле ундарал тыптып келген, та-
шпазы өңнүү-биле ужурашпайн

барганынга хомудааны ол. Ынчал-
за-даа ол дараазында кышты ма-
нап, сеткилин ханызында иде-
геп арткан. Аяска частың, чайның
узуну аажок кылдыр сагындырган.
Ол билдинмес өңнүүнүң сонургап
урган айтырыгларын бодап, сак-
ып, утпайн чораан.
Күс дүшкен. Аястың өөрүш-
үлүү аажок апарган, көрүнчүк
аарынга дыдыраш, кара бажын
л-бо талазынче дырагылааш,
лнцылай аарак, халып келгеш,
хужуур быжырып турган кадайын
күдүргеш, бөөлдөй-даа каггылап-
тө, сактырга, удавас улуг байыр-
л-даа болур дээнзиг. Оон уруг-
ларының иези безин эжиниң ол
өөрүшкүзүн көргөш, магадап, ону
декип турган. Шынап-ла, бил-
динмес өңнүүвүс ам бо кыжын
келир ирги бе, эр киж чоор бе,
азы кыс бе деп даап бодап, со-
нуургап турганнар.
Ноябрь эрткелек чорда, хар-
даа чаапкан. Аяк чажыт өңнүүн
четтикпейн манап, ам-на дужа
бээр боор бис деп идегээш,
биезги-ле шөлүндө харга чагаала-
рын бижип-ле эгелээш. Ол хүннүң
чыгы халып барып кынап көрүп
турган. Ынчал-даа чаңгыс-даа
харыы чыда. Дүннер, хүннер шуу-
жун эрте берген. Час дүшкен. Хар-
даа часка ушкажыпкаш, эрип бады
барган...
Оон бээр таптыг-ла тос чыл
эрткен. Аяк Чаа чыл бүдүүзүндө
улуг-хүндө, Бурганга бүзүрэннер-
ниң байырлыг чыыжыга олурган.
Байырлалдың башкарыкчызы чу-
гаазын дооскаш: «Оон ыңай сөс
алыксап турар күзелдиг киж
бар болза, чугаалап болур силер»
— дээш, олуруп алган. Хөй киж
чыылган залдың бир талазындан
хоюг, кара карактарының оду
хып, чаагында сыртылаажы ой-
хып, чааңайнып хүлүмзүрбүшаан, Саг-
лай туруп келгеш, каш чылдар
бурунгаар бир-ле кижиниң харга
бижээн чагаазын номчааш, Бур-
ганның кайгамчыктыг ынакшылын
билип алганын, буянныг медээни

ажыдып берген чажыт өңнүүнүң
ужуражыксап чоруурун чугаалап
эгелээн. Аястың арны изиңейнип,
хейде-ле сүрээдеп, ак-көк карак-
тары кыптыгып, чыыштың төнөрүн
четтикпейн манап орган. Каш ми-
нута аңаа айлар дег сагындырган,
а тос чыл бурунгаар харга чагаа-
лажып турган үези дүүн чаа дег
кынып, карактарынга чуруттунуп,
ынча чылдар иштинде көрүксеп
манап чорааны танывазы чажыт
өңнүү Саглай болганын билип
кааш, мынчага дээр ону канчап чу-
гаалавайн чораан уруг боор деп
бодоп орган.

Таптыг-ла тос чыл бурунгаар
Саглай Аястың харга бижээни ча-
гааларын номчааш, Бурганга бүзү-
рэннер ниитилелинге кээп эге-
лээн. Ынчалза-даа харда чагаалар
дугайында кайызы-даа, кымга-даа
чугаалаваан. Чыыш төнгөн соонда,
Аяк Саглайга халывышаан келгеш:
«Ол киж мен-дир мен» — деп тос
чылдарның чажыдын ажыдыпкан.
Куспактажыпканнар. Кара чажын-
дан кады ойнап өскөн эжишкилер
дег болганнар. Аястың делгем
хөзөөнче Саглайның карааның
чажы кылаш кырган. Өөрүшкүнүң
карак чажын Саглай тудуп шыда-
ваан. Оон торгу дег суук, кара ча-
жын Аяк суйбааш: «Бурган сеңээ
ынак» дээн.

Бурганга бүзүрэннер ниитиле-
линиң чыыштарына көржүр, таны-
жар дээрден башка, бот-боттарын
чоок билишпес турганнар. Саглай
үжөн хар ашкыжеге өгленмейн,
бүзүрелдиг эшке дужа бээринге
ынанып чораан. А Аяк дөрт чыл
бурунгаар ынак эжин оскунгаш,
өскүс ажы-төлүн азыраар дээш
өске хөзөөннерже-даа сагыш
салбаан. Ол хүн Аяк биле Саглай
дыка үр хөөрөшкен, оларның са-
гыш-сеткили ала-чайгаар тааржы
берген.

Харда чагаа ийи аңгы салым-
чолду каттыштырар ужук болган.
Чаа чылдың бүдүүзүндө хуулгаа-
зыннар болгулаар...

Айдың ОНДАР.

ЧАГГАН ХАР ДЕГ...

Бүргег дээрден харжыгаштар салдап туру,
Бүдүү хүнү адакталып, төнүп бар чор.
Шампаннарны кудуп алгаш, шакче көрүп,
Чаа чылды четтикпейн манап ор бис.

Эрткен чылдың эки-багын сурааш канчаар,
Эки чүүлге идегелди оскунмаалы,
Бодап алган күзелдер-даа, бодалдар-даа
Бодараар деп бүзүрелди чидирбээли.

Чаа чыл-биле салым-чолдун арыннары,
Чагган хар дег, аккыр кылдыр ажыттынзын!

ЧАА ЧЫЛДЫҢ ДҮНЕЗИНДЕ...

Чаа чылдың дүнезинде сени манап,
Чааскаанзыргай көзөнээмден харап хондум.
Шампанымның хейи шагда бус бооп үнүп,
Шала чиген аш-чем-даа сооп калган.

Сеңээ дужар күзелимниң бүдеринге
Сеткилимде хензиг-даа бол, чигзинмээн мен.
Бүдүүлүк мээң сагыжымның тенээ-дир ийин,
Бүдөр-бүтпес хуулгаазындан шылай бердим.

Чашкы шаамның тоолдары харжыгаш бооп,
Чаагым куду чаштар болуп чүгүрүштү.
Чаа чылдың хөлээзинниг ээн дүнезин-не
Чаа каан уткуп хонары-ла коргунчуг-дур.

Эрик ДОНГАК.

ЧАА ЧЫЛ-БИЛЕ!

Чаа чылдың бирги хүнү херел-чырыын,
Чамбы-дипче «алдынналдыр» чажывытты,
Чалыылар-даа, кырганнар-даа чаштар безин
Чаа хүннү, Чаа чылды уткуп тур бис!

Чаа чыл-биле! Чаа хүн-биле, эргим чонум!
Чаа чылда чаа-чаа бедиктерже ужугаалы!
Чаагай өйже — келир өйже чиге көрүп,
Чаңгыс демниг четтинчипкеш, базаалыңар!

Чаа чылда чаа-чаа тура-сорук төрүттүнзүн!
Чаңгыс доңда шиликкен дег сеткилдиг бооп,
Чаа-чаа ишти хүнден хүнге бодарадып,
Чаагай өйнүн шыпшындыва чүткүп үнээл!

Чаа чылда эрги чылдың бужар-багын,
Чарын ажыр талыйты-ла «шывадапкаш»,
Чаа бодал, чаа күзел, чаа күш-биле
Чаартылганы чуртувуска тургузаалы!

Маадыр-оол ДАНЗЫН.

Кызыл хоорай.

Салат «Чаа чылдың шагы»

Бо салат Чаа чылда елка-даа дег,
оок-Ирей, шампан, мандарин-даа
ег, улустуң сеткил-хөңнүн көдүрүп,
өрүшкүнү немевишаан, байырлалдың
олунуң аян-шинчизин кириер. Ол,
кэрээде, көрүштүг, чараш. Ийиде,
аманныг, чаагай. Үште, тодуг-догаа чем.

Бис база «Чаа чылдың шагы»
еп салатты кылып чизивиссе чүл?

Хереглээр аш-чем аймаа:

дагааның бөскээниң 300 грамм эды;
5 дагаа чуургазы;
150 грамм кара слива;
100 грамм аштап каан грек тоорук;
100 грамм быштак;
100 грамм майонез;
дусту амданын таарыштыр салыр.

«Чаа чылдың шагы» деп салатты
канчаар белеткээрл?

Бир дугаарында, дагааның
бөскээниң эдин соок сугже суккаш,
20 минута дургузунда улуг отка, 10
минута дургузунда оожум отка, паш-
тың халывын ап каапкаш, хайындырар.
Хайындырган бөскөк эдин сооткаш,

анай-хураган кажыы дег, бичии кыл-
дыр доораар. Кара сливаны база би-
челедир доораар. Грек тоорукту шай
согаажыга хоюдур соктаар азы эт
тыртар машинага тыртып алыр.

Дагаа чуургазын хайындыргаш, ак
кезээн, сарыг кезээнден аңгылааш,
ийи аңгы тавакка хоюдур үүрмек-
теп алыр. Быштакты база хоюдур
үүрмектеп белеткеп алыр.

Ам саладывысты хевирлеп эгелээр бис

20-25 см диаметрлиг чалгый тавакты
салгаш, доорап алганывыс эдывисти
аңаа чада салып алыр бис. Чада салган
эдывис кырынга майонезти чуга шывыг
кылдыр куткаш, чуурганың үүрмектеп
каан сарыг кезээн база чаттылдыр ургаш,
оон кырындан майонезти чуга кылдыр
каар. Сарыг өңнүң кырынга кара слива-
ны калбартыр салгаш, майонезти шыва
салыр. Оон соонда хоюг быштакты дес-

килештир бызааш, база-ла майонезти
чуга шывыг кылдыр кудар. Дараазында
үүрмектээн грек тоорукту дескилештир
чашкаш, майонезти чуга шывыг кылдыр
каар. Адак соонда, үүрмектеп каан
чуурганың ак кезээн салаттың кырынга
дескилештир бызап алыр.

Ам чүглө салатты чараштаары, шак-
тың согунчугаштарын болгаш саннарын
кылыры арткан. Оларны эт, балык
ийикпе азы морковь, свекла кескинди-
зинден-даа кылып ап болур. Салатты 2
шак иштинде соодукчуга тургусканының
соонда, байырлал столунуң огтузунга
салыр. Ону 12 шак каккан соонда, ажи-
бүрүзү тус-тузунда бичии
тарга салып чиир. Салат
ла-дыр!

Чурукту сай

Төрүттүнген хүнүңер-биле!

Мөңгүн-Тайга кожуунун Мөген-Бүрөн сумузунда чурттап чоруур бистиң эргим, ынак ачавыс, кырган-ачавыс **Александр Иванович Борбак-оол** 2015 чылдың январь 1-де 60 харлаар. Ачавыс — ажилгыр, кезээ, дузааргак, ак сеткилдиг кижии. Ол хөй чылдарның иштинде Мөген-Бүрөн ортумак школазында директорнуң АХЧ талазы-биле оралакчызы болуп ажылдап чоруур. Ынчангаш ачавыска юбилейин таварыштыр кан дег быжыг кадыкшылды, аас-кежикти, ол ышкаш бистиң аравыска ам-даа хөй-хөй чылдарның дургузунда чурттап, деткимче болуп чоруурун сеткиливис ханызындан күзедивис.

55 чыл бурунгаар-ла Улуг-Хемниң Эжым суурга **Иван Викторович ШОИНУ** — ачавыс сен төрүттүндүң.

55 чыл дургузунда кандыг ажил кылбаан дээрл, Шаңнал-мактал кайы көвей, хүндүткелдиг ачавыс сен! Дооскан эртем башкы болгаш, өөреникчилерин көвей, ачай. Компас тудуп, шошкуп чорааш, чемпионнап чоруур ачай! Шырай-арны шириин-даа бол, аажы-чаңы чазык-чаагай, Ачавыс сен болганыңа ажи-төлүң ам бо хүнде чоргаар-дыр бис!

55 хар байырында аас-кежик, кадыкшылды Ачавыс сээ чүдөн артык ажи-төлүң күзеп ор бис!

60 харлаан ачавыска,

кырган-ачавыска

Алдан харны харлап турар
Аажок кезээ кырган-ачавыс.
Аныаксыг, олут орбас,
Амыдыралчы кырган-ачавыс.

Кастыктары чүгле хырааланган,
Кара баштыг кырган-ачавыс.
Кашпагайы кымдан-даа артык,
Кайгамчыктыг кырган-ачавыс.

Өөредилгевис 4-ке, 5-ке өөренип,
Өөртүр бис сени, кырган-ачавыс.
Уйнуктары бистер шупту,
Узун назын күзедивис, кырган-ачавыс!

**Хөй санныг оолдары, уруглары,
уйнуктары Маныш-оолдар,
Борбак-оолдар, Иргиттер.**

Тыва Республиканың хүндүлүг чурттакчылары!

Үнүп ораар Чаа чыл-биле болгаш Христостун төрүттүнгени-биле чүректин ханызындан чедирген байырымны хүлээп ап көрүңер!

Ол байырлалдар кажан-даа онзагай, өг-бүлениң чылыг чоруу-биле, төрөл болгаш чоок кижилерниң ынакшылы-биле бисти бүргеп чоруур.

Эртип турар чыл биске эң эки чүүлдерни, аайлажышкыннарны болгаш хуу чедишкыннерни арттырган. А Чаа чылда ыдыктыг күзедеривис бүдөр, өөрүшкү болгаш аас-кежи элбек болур!

Бистиң бүгү эгелээшкыннеривиске болгаш

Бистиң хөй националдыг республикавыста эргим чаңгыс чер-чурттугларымыс, хүндүлүг хоочуннар! Хоочуннар (пензионерлер) чөвүлелиниң Тыва регион салбырының президиумунуң болгаш хоочуннарның хоорай чөвүлелиниң президиумунуң өмүнээзинден силерге Чаа 2015 чыл-биле болгаш Христостун төрүттүнгени-биле чүректин ханызындан байыр чедирип тур бис.

Бөгүңү чедип алдыганың бүгү чүүлдер силерниң күш-ажылыңарның үре-түннели-дир, чурттакчы бүрүзү, аңгы мергежилдин болгаш назы-харның кижилери төрөөн республиказы-

кылган чүүлдеривиске чедишкын келир болзун, тодуг-догаа чорук немешсин, чогадыкчы чаа идеяларымыс амыдыралга боттаныр болзун!

2015 чыл республиканың чурттакчы бүрүзүңе депшилгелиг хөй-хөй саналдарны болгаш оларны шийтпирлээриниң аргаларын, чедишкынниг ажил-херектерни болгаш күүсеттинген планнарны өргүүр болзун!

Бистиң күзел-чүткүлдерибиске бот-боттарымыска ачы-дуза, сырый каттыжышкын болгаш чаагай сеткил каттышсын!

Чаа чыл-биле!

Тыва Республиканың Хөй-ниити палатазының даргазы Х. МОНГУШ.

ның экономиказын быжыглаарыңа боттарының салышкынын кирип келген дээрзи билдингир.

Үнүп ораар ногаан Хөй чылы силерниң аал-ораныңарга тайбынны, чаагай сеткилди болгаш ынакшылды сөңнээр болзун! Силерге быжыг кадыкшылды, хоочуннарның ажил-херектеринге сырый эвилелди күзеп тур бис.

Тыва Республиканың Хоочуннар чөвүлелиниң даргазы С.К. ДОЛГАР.
Кызыл хоорайның Хоочуннар чөвүлелиниң даргазы О.К. ДАМДЫН.

УРУГЛАРНЫҢ НЕВРОПАТОЛОГ БОЛГАШ ИЖИНАААР (ГАСТРОЭНТЕРОЛОГ) ЭМЧИЗИНИҢ ХҮЛЭЭП АЛЫШКЫНЫ

Кызыл хоорай, Каа-Хем кудумчузу, 2 (парк дужунда)
Ажылдаар шактары: 9.00-18.00
Улуг-хүн — дыштаныр хүн
Харылзажыр телефону: 8-923-267-47-29; 8-923-559-93-65.
Эмнээшкын таарышпайн барып болур, эмчи-биле сүмеле-жир херек.
Лицензия № ЛО - 17-01-000184, 2013 чылдың ноябрь 22-де Тыва Республиканың Кадык камгалал яамызы тыбыскан.
Төлөвирлиг үндезинге парлаан.

Ие (өг-бүлениң)

капиталының

акша - хөреңгизин бажың тударыңа, бажың (чурттаар дача) садып алырыңа ажыглаары-биле чээлини бээр.

Тел. 8-923-389-70-57, 8-923-543-05-47.

КПК «Согласие», шынзыдылга №104 от 13 октября 2011г. ОГРН 1061901008806
Төлөвирлиг үндезинге парлаан.

«ШЫН»

гылугузуңчузу: Тыва Республиканың чорнф. Олзация болгаш харылзаа яамызы.
бүзүрели Ро орнуң хүлээлгезин дун, Польшаның А.М. МОНГУШ. наларыңа хостуг хоорай, сумо хүрештерге хөй, хүлөр медальдарга экке ол. Европа чемпионда

РЕДАКЦИЈНЫҢ ТЕЛЕФОННАРЫ: кол редактор—2-01-35, редакторнуң дузалакчызы — 2-30-69, редакторнуң оралакчызы — 2-19-87, бухгалтерия — 2-18-10.

КИЛДИСТЕР: Нитилел-политиктиг килдиз—2-17-91, 2-17-05. Экономика килдизи — 2-40-77. Социал камгалал болгаш хөй-ниити амыдырал килдизи — 2-03-88. Очулга килдизи — 2-03-87. Реклама, чарлал килдизи — 2-03-90, сот.тел.: 8-923-264-22-22. Тел/факс (394-22) 2-30-69.

Солун келбейн барганда, 3-14-94 телефонче долгаар. Неделяда үш катал үнер. Хемчээли 2 парлаар ама. **Тираж 6112.** Чагыг 160. Номери парлагалгаже дужааганы: график езугаар — 21.00, херек кырында — 18.00.

Расч. счет № 40603810900004000277 Корр.счет № 30101810500000000735 БИК 049304735 ИНН 1701008465 КПП 170101001

ОАО АБ «Народный Банк Республики Тыва» г. Кызыл.
Харылзаа, информация технологиялары болгаш массалыг коммуникациялар адырыңа хайгаарал талазы-биле федералдыг албанның Тыва Республика талазы-биле эргелели «Шын» солунну 2012 чылдың декабрь 3-те бүртүккөн. Херечилдин дугаары — ПИ № ТУ17-00068. Индекс 11530, 31730.

«Тываполиграф» ААН-ге парлаан. (Кызыл, Шетинкин болгаш Кравченко, 1). Солунда парлааттыг материалдарның авторларының бодалдары редакцияны туружу-биле дүүшпейн барып болур. Айыттыганы саннары болгаш өске-даа фактылары, дыңнадылары дээш авторлар боттары харылаар.

Республиканың Медицина-профилактика төвү Новосибирск хоорайдан психотерапевт иччи Е.С. Кизимнин «кодирования» методу-биле арага болгаш тааклыга чагыртырындан база сепириринден эмнээшкын катал эгелзэн. Баш удур бижиди-ге болгаш немелде медээлери 8-913-353-06-86, 8-929-317-29, 55 телефоннар дамчышты билип ап болур.

Реклама

«Ирбиш» магазин Кызыл хоорай, Комсомольская 122. 8-(394-22)-6-60-15, 6-60-48
Бот-камгалал терекселдери, хуу боо-чепсек аймаа
Өлүктү эки эртекке хүлээп ап турар бис!

КХН Ирбиш

ОГРН 1121719000281

УАЗ автомашинага артык

кезектерни

барып садып ап, чогуң чагыдып ап болур. Чагыдар болза, өртөөниң 50 хуузун баштай төлөп алыр. Өртээ Новосибирск хоорайны.

«Регион 17» КХН, Интернациональная кудумчузу, 155, (2 дугаар каът)

Тел. 8(394-22)-6-60-40, 8-913-358-08-88.

КХН «РЕГИОН 17». ИНН 2455030034.

Төлөвирлиг үндезинге парлаан.

ИЗВЕЩЕНИЕ

В министерство земельных и имущественных отношений Республики Тыва поступило заявление от гр. **Чигжит Светланы Владимировны**, вх. № 9055 от 10.10.2014г. о предоставлении земельного участка на праве аренды сроком на 11 (одиннадцать) месяцев, с общей площадью 894 кв.м. категории земель — земли населенных пунктов, расположенной по адресу: Республика Тыва, г.Кызыл, ул. Лесная, дом 11 «а» в целях использования для индивидуального жилищного строительства.

В соответствии с Земельным кодексом Российской Федерации Министерство земельных и имущественных отношений Республики Тыва в течении тридцати дней со дня опубликования данной информации принимает письменные заявления по адресам: Республика Тыва, г.Кызыл ул.Калинина, 16, кабинет 323 и ул.Кечил-оола, 7 «б» Многофункциональный центр предоставления государственных и муниципальных услуг с понедельника по пятницу с 8 до 17 часов.

Министр Э. ЧУЛДУМ.

«Шын» солунну дамчыштыр

Тыва чоннуң үнү, дылы харылзаазы болгаш «Шын» солуннуң хүндүлүг ажылдакчылары Чаа чыл таварыштыр силерге изиг байыр чедирип олур бис.

Мөңгүн-Тайга кожуунун Мөген-Бүрөн сумузунуң Хиндиктиг-Хөлге 2014 чылдың ноябрь 29-та манаваанывыс, бодаваанывыс улуг чидиригте таваржып, караавыстың огу, баарывыстың көгү болган чаңгыс оглуус Хертек Амир Өнер-ооловичини чидирдивис.

Берге үеде биске моральдыг, материалдыг дузаны көргүзүп келген Кызыл-Хая участок эмнелгезиниң коллективинге, эргелекчизинге А.В.Көенге, «Мөген-Бүрөн» КУБ-туң коллективинге, директору И.С.А. Ооржакка, Мөген-Бүрөн сумунуң албан организацияларыңа, чонувуска, Мөңгүн-Тайга кожуунуң чагыргазыңа, Мөңгүн-Тайга кожуунда Төлээлекчилер хуралының даргазы, Мөңгүн-Тайга кожуунда төп эмнелге коллективинге, Мөңгүн-Тайга кожуунда шериг комиссариатыңа, даргазы Р.П. Хомушуга, Мугур-Аксы суурда оглуустуң кады ажылдап турган коллективи агаар станциязының ажылдакчылары, оглуустуң болгаш ава-ачазының чаңгысклассчыларыңа, Өвүр, Чөөн-Хемчик, Сүт-Хөл, Бай-Тайга, Эрзин, Чаа-Хөл, Чеди-Хөл, Кызыл кожуундан келген төрөл чонувуска, ТР-де агаар станциязының эргелелинге, ава-ачазының талазындан бүгү-ле кады төрөөннеривиске, кады кожаларымыска база ол ышкаш хайыралдыг оглуусту төрөөн чериниң алдын довураанга хүлээди, сөөлү оруунче үдешкен чонувуска четтиргенивисти илередип, черге чедир мөгөйдивис.

ТР-ниң Камгалал бөлүүнүң (МЧС) ажылдакчылары оглуусту суг-далай дүвүнден тып, уштуп бергенинге база ачазы-биле Хиндиктиг-Хөлче өскеп чораан акывыс Бандаа Шиштовичиге, дунмаларымыс, А.С.-Д. Хертекке, А.О.Аракчаага, Э.К. Сааяга, А.О. Салчакка четтирдивис.

Ада-иези, кырган-авазы, угбалары, честелери дунмаларындан